

Siswadi

KRIDHA BASA 3

Kanggé Klas 3
SMP

PT INTAN PARIWARA

Telah disahkan penggunaannya di sekolah dengan
Keputusan Direktur Jenderal Pendidikan Dasar dan Menengah
Departemen Pendidikan dan Kebudayaan

Nomor : 194/C/Kep/R/90

Tanggal : 16 Juli 1990

Berlaku : selama 5 (lima) tahun

Kridha Basa

3

Kanggé
Klas 3
Sekolah Menengah Umum Tingkat Pertama
(SMP)

Karacik déning
Siswadi

Edisi Kapisan
1988

PT INTAN – PARIWARA
Penerbit dan Percetakan

Hak cipta dilindungi undang-undang pada: Pengarang
Hak penerbitan pada : PT Intan Pariwara
Anggota IKAPI Nomor 006
Dicetak oleh : PT Macanan Jaya Cemerlang
(Isi di luar tanggung jawab pencetak)
Perancang kulit : Jonipan
Ilustrasi : Endra Sutapa
No. Kode Penerbitan : 311/88

Kantor Pusat : Jl. Beringin, Klaten Utara, Kotif Klaten 57438.
Kotak Pos 111 Telp. (0272) 21461, 21890, 22012, Fax. 22021

Bebukaning Atur

Nuwun, para nupiksa.

Ngaturi wuninga, bilih buku *Kridha Basa SMP* punika ngewrat racikaning wulangan basa Jawi ing SMP, kados ingkang kapacak wonten ing salebetipun *Garis-garis Besar Program Pengajaran Bidang Studi Bahasa Jawa, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan* babaran pungkasan.

Urutaning wulangan ing salebetipun buku punika kadamel cèples kaliyan urut-urutaning *pokok bahasan* ingkang kawrat wonten ing salebetipun *Garis-garis Besar Program Pengajaran (GBPP)*-punika.

Pamrihipun, sageda nggampilaken para kadang guru saha para anak murid ingkang sesarengan nindakaken *kegiatan belajar mengajar bidang studi* basa Jawi.

Latihan saha garapan ingkang kapacak wonten ing salebetipun buku punika kacawisaken kanggé para anak murid wonten ing sekolah-an punapa déné wonten ing griya, minangka *garapan kokurikuler*. Sami kawuningan bilih garapan *kokurikuler* ingkang kacawisaken saha dipun tandangi ing samesthinipun punika nyengkuyung lumampahipun cara sinau ingkang kawastanan *Cara Belajar Siswa Aktif (CBSA)*, ingkang tndonipun ndayani rumesepipun wulangan saged tumanem wonten ing telenging manahipun para anak murid, wekasan para anak murid saged munpangataken wohing wulangan punika ing saprayoginipun.

Kula pitados, buku punika taksih kathah kirang saha cewètipun. Awit saking punika sadaya panyaruwé badhé kula tampi kanthi bingahing manah lan atur panuwun ingkang tanpa upami.

Panutuping atur, mugi-mugi buku *Kridha Basa SMP* punika saged suka sumbangsih sawatawis tumrap ajenging basa, bangsa lan nagari. Nuwun.

Klaten
Maret 1988

Aturipun pangracik

Isi Buku

Bebukaning Atur	i
Wulangan ka-1	1
Wulangan ka-2	10
Wulangan ka-3	18
Wulangan ka-4	28
Wulangan ka-5	33
Wulangan ka-6	39
Wulangan ka-7	47
Wulangan ka-8	54
Wulangan ka-9	62
Wulangan ka-10	69
Kapustakan	76

Wulangan ka-1

I. A. Wacanen batin!

Wana lan Pigunanipun

Wana punika pasitèn jembar ingkang kebak ing wit-witan ageng alit. Miturut kawontenaning wit-witanipun, wana punika wonten kalih warni. Inggih punika wana ingkang wit-witanipun namung sawarni lan wana ingkang wit-witanipun mawarni-warni. Wana ingkang wit-witanipun namung sawarni, umumipun damelanipun tiyang. Liripun, wit-witan ing wana punika dipun tanem ing tiyang. Upaminipun wana cemara, jatos, karèt, pinus, lan wana deling. Déné wana ingkang wit-witanipun mawarni-warni, racakipun sanès damelanipun tiyang. Tegesipun, wit-witan ing wana punika sami tuwuh

kajengipun piyambak, boten karena katānem ing tiyang. Ing pulo-pulo ing sajawinipun Pulo Jawi, upaminipun ing Pulo Sumatra, Kalimantan, saha ing Pulo Irian Jaya, kathah wana gung liwang-liwung ingkang wit-witanipun manéka warni punika.

Wana punika ageng sanget pigunanipun. Kabetahanipun tiyang arupi balunganing griya saha dandosān praboting balé griya, kajengipun cumawis ing wana. Ing Pulo Jawi, kususipun ing Tanah Jawi Wétan saha ing Tanah Jawi Tengah, kajeng ingkang limrah kanggé balunganing griya saha kanggé dandosān warni-warni punika kajeng jatos. Déné ing Tanah Priyangan utawi ing Tanah Jawi Kilèn, kanggé balunganing griya utawi kanggé dandosān praboting balé griya punika, tetiyang ing ngrika sami migunakaken kajeng rasamala, kajeng walikukun, duren, waru, lan nangka. Déné ing Kalimantan, tetiyang sami migunakaken kajeng blangiran, kajeng mranti, kamper, lan sanès-sanèsipun. Kajeng ingkang sampun kaolah dados praboting balé griya, utawi ingkang sampun kaolah dados "kajeng lapis" kathah ingkang kasadé dhateng manca negari, mewahi pamedalipun negari. Kajawi ingkang arupi kajeng kanggé balunganing griya saha kanggé dandosān warni-warni punika, wana ugi nyedhiyakaken kajeng kanggé kaperluan sanès. Upaminipun: kajeng akasia, kajeng pilang, kajeng trengguli, lan kajeng segawé, kanggé ngolah wacucal, kulitipun kajeng soga kanggé nyoga, inggih punika ngolah barang bathikan. Kajawi arupi kajeng, wana ugi nyawisi pamedal sanès arupi tlutuh lan blendok ingkang maédahi sanget tumrap gesanging bebrayan. Upaminipun: tlutuh karèt, damar, kopal, tèrpentin, gambir, lan lisah kajeng pethak.

Kajawi bab-bab kasebut ing nginggil, wana ugi maédahi sanget tumrap panatāning toya. Liripun makaten. Toya jawah ingkang dhawahipun saking langit kados dipun sokaken, dumugi ing wana nanggrok ing ron-ronan, lajeng tumètès alon-alon dhumawah ing siti. Pasitèn ing wana punika empuk ngembus-embus jalaran kacaruban ing bosokanipun ron-ronan lan panging wit-witan ingkang garing ingkang dhumawah ing ngriku. Toya jawah ingkang dhumawah ing lumahing siti ing-

kang ngembus-embus punika kanthi lon-lonan rumesep ing salebetipun siti. Toya punika sawatawis kantun wonten ing lapisaning siti ingkang ngembus-embus punika, sapérangan mlebet ngantos dumugi ing lapisanipun siti ingkang atos, inggih punika lapisan padhas. Wonten ing ngriku toya punika dangudangu nglempak dados kathah, dados kedhung utawi tлага ing salebetipun siti. Saya dangu toyaning tлага punika saya kathah, lajeng lubèr. Lubèraning toya tлага punika pados margi ing salebeting siti, mili mangandhap, njedhul-njedhul sampun tebih saking wana, dados tuk. Toya sumur ingkang kanggé adus, kanggé ngombé, lan kanggé ngumbahi saben dinten punika, boten sanès asalipun ugi saking tлага ing salebeting siti punika. Ing sawatawis panggènan tuding toya punika dipun tata saé mawi dipun tembok, lajeng kailèkaken medal pipa-pipa tosan utawi pipa-pipa sanès dhateng papan-papan ingkang tebih saking panggènan tuding toya punika, kanggé adus, dipun ombé, utawi kanggé kabetahan-kabetahan sanèsipun. Toya saking tлага ing salebeting siti punika, wonten ingkang jumedhulipun ing lumahing bumi dados lèpèn, lan malah wonten ingkang dados tлага ugi. Sedaya wau boten sekedhik pigunanipun tumrap gesanging bebrayan agung.

Kados pundi kedadosanipun, saupami ing lumahing bumi punika boten wonten wana? Sesambetan kaliyan kabetahaning tiyang ing bab toya, temtu rekaos sanget. Menawi boten wonten wana, lumahing pasitèn temtu atos. Toya jawah ingkang gumrojog saking langit, dhawahipun ing lumahing bumi boten mawi ketanggrok ing ron-ronan utawi punapa kémawon. Pramila dhumawahipun ing siti ingkang atos punika lajeng bablas dados banjir bandhang. Toya jawah punika boten wonten ingkang rumesep ing salebetipun siti, pramila ing salebetipun siti ugi boten wonten tлага tandhon toya ingkang dados tuding toya sumur lan sapiturutipun.

Ngèngeti pigunanipun wana ingkang boten sekedhik tumrap gesanging tiyang, wana kedah kajagi sampun ngantos risak. Awit risakipun wana saged nuwuhaken prakawis-prakawis ingkang mitunani. Upaminipun wontenipun banjir bandhang ing mangsa rendheng, siti nggogos katut ilining toya, lan ing mangsa ketiga tiyang kekirangan toya.

Prakawis panjagining wana punika upaminipun kados kasebut ing ngandhap punika:

1. Wana kedah kajagi sampun ngantos kabesmèn.
2. Boten angèn utawi ngumbar rajakaya ing tengah wana.
3. Boten nebangi kajeng ing wana sapurun-purun.
4. Boten mbikak wana sapurunipun piyambak kanggé ngelar sabin utawi pategilan.

Wana ingkang dipun upakara lan dipun opèni kanthi saé temtu saya ageng pigunanipun tumrap bebrayan.

B. Wangsulana kang patitis!

1. Manut kaanané wit-witané, alas kuwi ana pirang warna?
2. Umumé alas gawéané uwong kuwi wit-witané kepriyé?
3. Akèh uwong sing ora padha migunakaké kayu jati kanggo balungané omahé. Apa sababé?
4. Apa pametuné alas saliyané kang arupa kayu?
5. Upama ing lumahing bumi ora ana alas, kira-kira kepriyé kedadéyané?
6. Terangna pambudidaya sawetara bab panjagané alas!

C. Ukara pitakon lan ukara andharan ing ngisor iki wacanen sing patitis!

1. a. Sapa sing nandur wit-witan ing alas?
b. Wit-witan ing alas kuwi ana sing ditandur ing uwong, ana sing thukul karepé dhéwé.
2. a. Généya alas ora kena dirusak?
b. Alas sing rusak bakal nuwuhaké prakara-prakara sing mitunani tumrap uriping manungsa.
3. a. Apa iya alas bisa nata sedhiyan banyu ing jero bumi?
b. Bener, alas kuwi bisa nata sedhiyan banyu ing jero bumi.
4. a. Généya lemah ing tengah alas empuk ngembus-embus?
b. Lemah ing tengah alas kuwi empuk ngembus-embus amarga kecaruban ing bosokané gegodhongan lan kekayon.

5. a. Apa arané lemah sing empuk ngembus-embus kuwi?
- b. Lemah sing empuk ngembus-embus kuwi jenengé humus.

II. Tuladha

- a. Alas kuwi **migunani** banget tumrap uripé manungsa.
- b. Rusaking alas bisa nuwuhaké prakara-prakara sing **mitunani** tumrap uripé manungsa.

Tembung **migunani** lan tembung **mitunani** kuwi **ngemu teges kosok balèn**. Mara tembung-tembung kosok balèn ing ngisor iki gawénen ukara sing luwes!

1. jembar; ciyut	6. butheg; bening
2. sawerna; mawerna-werna	7. sekedhik; kathah
3. kususipun; umumipun	8. agung; asat
4. mewahi; ngirangi	9. ngandhap; nginggil
5. empuk; atos	10. mandhap; minggah

III. Tuladha

- a. **Godhongé garing. (ukara)**
 godhongé = jejer
 garing = wasésa
- b. Godhong garing mblader ana ing latar kuwi saponana!
godhong garing = tembung camboran.
 Tembung sing buri (garing) dadi katrangané tembung sing ngarep (godhong).

Gawéa ukara lan gawéa tembung camboran nganggo tembung-tembung ing ngisor iki. Sabanjuré tembung camboran kuwi gawénen ukara sing luwes!

1. jembar	6. atos
2. deres	7. kobong
3. ngrembuyung	8. suwèk
4. loh	9. butheg
5. ketel	10. bosok

IV. Tulisen nganggo aksara Jawa!

Kabèh wis padha sumurup marang bebayané alas sing dibabadi. Contoné akèh banget. Dhèk jaman biyèn pagunungan ing antarané Bangkalan lan Sampang ing Tanah Medura kuwi alasé ketel. Wong-wong sing padha dedunung ing sakiwa tengené alas kuwi bisa golèk kayu obong ing kono, yaiku njupuki pang-pang garing sing wis padha tiba ing lemah. Ing alas kono akèh kidang lan menjangan padha urip bebranahan ora ana sing ngganggu gawé. Ing èrèng-èrènging pagunungan sing alasé ketel kuwi akèh banget tuk sing banyuné pating srèwèh mili rana-rana, sawatara dipigunakaké para among tani kanggo ngoncori sawahé. Nanging, kaanan sing ngresepaké ati kuwi saiki-wis ora ana. Ing kana wis ora ana manèh kidang lan menjangan, wis ora ana manèh tuk sing banyuné mili pating srèwèh, lan ing kana wong-wong wis ora bisa golèk kayu obong ing tengah alas. Sing ana mung kari tanah pagunungan kapur sing cengkar. Déné sababé, alas mau dibabadi sagelem-gelemé.

V. Tuladha

- a. Mung ing sajroné wolulas tahun, kaanan ing èrèng-èrèngé Gunung Wangi ing Kabupatèn Ceribon wis malik grémbyang, béda banget karo kaanan ing sadurungé. (ngoko)
- b. Namung ing salebetipun wolulas tahun, kawontenan ing èrèng-èrèngipun Redi Wangi ing Kabupatèn Ceribon sampun malik grémbyang, béda sanget kaliyan kawontenan ing sadèrèngipun. (basa krama)

Pacelathon ing ngisor iki owahana nganggo basa krama, banjur apalna ana ngarep klas!

- Jayus : Gunung kaé yèn dicedhaki apa sawangané ya kaya yèn disawang saka kadohan, Mas?
- Mursid : Sing kokarepaké rupané apa apané?
- Jayus : Ya rupané, ya wujudé.
- Mursid : Bab kuwi genah yèn béda banget.
Yèn disawang saka kadohan rupané biru maya-maya, lan wujudé alus kaya gambar. Nanging, yèn disawang saka panggonan sing cedhak, rupané dadi ora genah.

Abang, ora. Putih, ora. Kuning, ora. Biru ya ora. Cekaké, angèl olèhé arep ngarani.

Jayus : Lha yèn wujudé kepriyé?

Mursid : Wujudé ya ora alus kaya ngana kaé. Sabab, yèn dicedhaki, sing kétok ngégla kuwi alasé, jurang-jurangé, watuné, padhasé, lan malah uga kéwan-kéwané sing padha manggon ing alas kono.

Jayus : Aku kok dadi kepéngin mbuktèkaké.

Mursid : Mbuktèkaké kandhaku iki?

Jayus : Hee. Aku kepéngin munggah gunung, kepéngin weruh sing kocritakaké kuwi.

Mursid : Ngéné bae. Yèn ing sekolahanmu ana *kumpulan pendaki gunung*, kowé mlebua. *Kumpulan pendaki gunung* kuwi kumpulan olahraga. Manfaaté wong munggah gunung kuwi, kejaba awak dadi waras, uga ngipuk-ipuk rasa tresna marang alam saisiné, munggahé manèh nggedhèkaké rasa takwa marang Gusti Kang Murbèng Dumadi.

Jayus : Tenan, Mas, aku kepéngin banget, kapan-kapan aku arep munggah gunung.

VI. Kasusastran Jawa

Tembung *kasusastran* asalé saka tembung *sastra* éntuk wuwuhan *su*. *Sastra* tegesé piwulang, paugeran (pathokan), tulisan utawa buku. *Su* tegesé becik, éndah, linuwih utawa pinunjul. Lumrahé, *susastra* banjur ditegesi piwulang becik sing basané éndah utawa ngresepaké.

Sakabèhing susastra, yakuwi sakabèhing piwulang becik sing basané éndah ngresepaké kuwi, banjur diarani kasusastran. Déné kasusastran sing basané Jawa diarani *kasusastran Jawa*.

Nalika wong Jawa isih durung ngerti ing tulis, kasusastrané awujud kasusastran lésan sing sumebaré sarana gethok tular kojah-kinojahaké, turun-tumurun saka wong tuwa marang anak putu. Bareng wong Jawa wis padha ngerti ing tulis, kasusastrané banjur awujud kasusastran tinulis. Sekawit kasusastran mau katulis ing watu, blèbèkan tembaga, godhong tal (ron tal, lontar), lan pungkasané banjur ditulis ing dlancang awujud buku.

Tulisan sing tau kanggo ing bebrayan Jawa yaiku tulisan Pallawa, tulisan Déwanagari, tulisan Jawa, tulisan Arab, sebanjuré tulisan Latin.

Manut sing nganggit, susastra kuwi ana sing diarani susastra miji, ana sing diarani susastra para. Susastra diarani susastra miji yèn susastra kuwi genah sapa sing yasa utawa sing nganggit. Déné susastra diarani susastra para yèn susastra kuwi ora kasumurupan sapa sing yasa. Susastra para dianggep susastra yasané wong akèh, utawa yasan umum.

Wong, sing yasané klebu ing éwoné susastra, diarani pujangga.

Manut nom-tuwané, kasusastran Jawa kapérang dadi telung werna, yaiku Kasusastran Jawa Kuna, Kasusastran Jawa Tengahan, lan Kasusastran Jawa Anyar.

1. Kasusastran Jawa Kuna (... – tahun 1400 M)

Basané	:	Jawa Kuna
Puseré	:	Tanah Jawa Wétan
Moncèr-moncèré	:	Jaman Kedhiri
Tembangé	:	Kekawin

Sing klebu éwoné Kasusastran Jawa Kuna upamané: buku Ramayana, Mahabarata, Arjunawiwaha, Kresnayana, Bharatayudha, Wretasancaya, Negarakertagama, lan Sutasoma.

2. Kasusastran Jawa Tengahan (tahun 1400 M – tahun 1750 M)

Basané	:	Jawa Tengahan sing nyedhaki Kuna, lan Jawa Tengahan sing nyedhaki Anyar
Puseré	:	Jawa Wétan, Bali, lan Jawa Tengah
Moncèr-moncèré	:	Jaman Majapait
Tembangé	:	Kidung

Sing klebu éwoné wohing kasusastran Jawa Tengahan, upamané: buku Tantu Panggelaran, Calon Arang, Tantri Kamandaka, Pararaton, lan Sri Tanjung.

3. Kasusastran Jawa Anyar (tahun 1750 –)

Basané	:	Jawa Anyar
Puseré	:	Tanah Jawa Tengah

Moncèr-moncèré : Jaman Surakarta
Tembangé : Tembang Gedhé, Tembang Tengahan,
Tembang Macapat, lan banjur wiwit thu-
kul puisi gagrak anyar.

Sing klebu ewoné wohing kasusastran Jawa Anyar, upamané:

- a. Sing dhapukané tembang: Suluk Wujil, Layang Ménak, Layang Arjunasasrabau, Wicara Keras, Wulangrèh, Wulang Sunu, Jagal Bilawa, Centhini, Wedhatama.
- b. Déné sing dhapukané gancaran, upamané: Sakuntala, Jarot, Riyanta, Ngulandara, Rangsang Tuban.

Wulangan ka-2

I. A. Wacanen kang patitis!

Budhalan Wadya Bala Pandhawa

Lah ing kana ta wau, untaping wadya bala Pandhawa saking pakuwon Darmakasétra yèn cinandra lir péndah séla blekithi. Séla watu blekithi semut, sinawang kadi semut lumampah ing watu, anglur selur datan ana pedhoté. Kang lumampah ing ngayun Prabu Sri Bathara Kresna dalah Radèn Janaka kadherèkaken para putra tuwin wadya ing Madukara. Telas lampahing baris Madukara sinambet baris ing Cempalaradya kang tinindhian ing Sénapati Agung Radèn Harya Drestajumena. Telasing baris Cempalaradya nulya kasambet baris Ngamarta, Wiratha, Sawojajar, tuwin Bumiretawu, ingkang tinindhian

déning Prabu Matswapati, Prabu Drupada, saha Prabu Puntadéwa.

Abra busananing wadya lir péndah panjrahing puspita. Gebyaring busana cawuh lan kumlèbèting bandéra lelayu, kelaping kakandha pedhang tamèng mawor lan kelaping payung agung, sinawang saking mandrawa pindha wredu angga sasra. Wredu lintah angga banyu sasra sèwu, kaya lintah sèwu anèng banyu bareng kumelap. Ramé swaraning janma, cawuh lan kriciking kendhali kropyaking watang gathik, pangeriking kuda myang pangeprèting dwipangga, binarung lan swaraning puksur tambur gong bèri wurahan, yayah warsa kintèki. Warsa udan kintèki pejatèn, kaya udan dhumawah ing wana pejatèn. Nyarangaping langkap bedhil tumbak landhéyan pindha jati ngarang.

Prajurit sajuru-juru datan kena carup wor. Kang busana putih kumpul padha séta, tinon saking mandrawa pindha kontul neba. Kang busana kresna kumpul padha langking, kadi dhandhang areraton. Kang busana rekta kumpul padha abang, tinon saking mandrawa abra markata pindha wukir kawelagar. Kang busana ijo kumpul padha wilis, katon riyo-riyo kadi tanem nedhening gumadhung. Baleduging lampah peteng ngampak-ampak, katon angendhanu pindha mendhung.

Mangkana, tan antara lampahing wadya bala Pandhawa wus manjing ing laladaning Tegal Kuru. Kacarita para raja lan para satriya gya mapan ing papan kang wus tinamtokaken. Aglar wadya Pandhawa, tanpa wilis andhendheng sungsun apipit, jejel tanpa wangenan. Sakala gelar garudha nglayang kang uga sinebut gelar kagapati wus mawujud kanthi teguh santosa, kang yekti tanggon tan gampang rinusak ing mungsuh.

B. Wangsulana kang patitis!

1. Piyé candrané budhalé wadya bala Pandhawa saka pakuwon Darmakasétra?
2. Sapa sing dadi cucuking baris?
3. Manékawarnané panganggoné para prajurit candrané kepriyé?
4. Apa sing dicandra kaya warsa kintèki?

5. Apa sing candrané riyo-riyo kaya tandur lagi gumadhung?
6. Tekan ing laladan Tegal Kuru barising Pandhawa banjur kepriyé?

C. Wacanen sing patitis, tembung sing cap-capané kandel kedalna sing trep!

1. Sarampungipun suluk ada-ada Girisa, Ki Dhalang nyempala kothak: **dhrodhog dhog**, lajeng ginem.
2. Wonten bebasan: **dhodhok** acung-acung, tegesipun nedahaken panggénan ingkang badhé dipun pandungi.
3. Gangsanipun kalih prangkat, laras **pélog** lan laras sléndro.
4. Isi pelem namanipun **pelok**.
5. Rèhning boten kénging **karembag** kanthi aris, Astina kepeksa **ginebag** ing perang.
6. Daganganipun **pepak**, kabetahan padintenan punapa kémawon wonten.
7. Rajabrananipun gusis **dipun rampog** ing kècu.
8. Menawi saèstu tindak dhateng Kedhiri, kula suwun pinarak wonten ing **rompok kula**.
9. Saking agengipun angin, kathah pentil sami **gogrog**.
10. Kapalipun ambyar **ketanggrok** ing karang.

II. Tuladha

Untaping wadya bala Pandhawa yèn cinandra **lir péndah** séla blekithi.

Wadya bala lan **lir péndah** kuwi jenengé tembung saroja.

Wadya tegesé padha karo **bala**, lan **lir** tegesé padha karo **péndah**. Dadi, tembung saroja kuwi tembung loro padha tegesé sing dicambor dadi siji.

A. *Tembung sing cap-capané kandel ing ngisor iki dadékna tembung saroja!*

1. **Janma** ..., **sato** ..., lan **tanem** ..., kuwi kabèh titahing Gusti Kang Murbèng Dumadi.
2. Uripé **mukti** ..., murakabi marang **sanak** ..., **kadang** ..., lan **tangga** ....

3. Swarané ramé .... ambata rubuh.
4. Manungsa tumitah ana ing ngalam donya kinanthènan akal ... minangka sanguning uripé.
5. Sénapatining Pandhawa **sekti** .... ora tedhas tapak paluning pandhé sisaning gurénda.

B. *Tembung-tembung saroja ing ngisor iki gawènen ukara sing luwes!*

1. baya pakéwuh	6. angkara murka
2. nistha papa	7. suka rena
3. godha rencana	8. japa mantra
4. èdi pèni	9. sumbang surung
5. amrik angambar	10. njarah rayah

III. Tuladha

- a. Kang busana ijo kumpul padha ijo, katon riyo-riyo kadi tanem lagi **gumadhung**. (gumadhung = gadhung + seselan um)
- b. **Mobah mosiking** atiné manungsa, Pangeran nguningani. (mobah = obah + seselan um; mosik = osik + seselan um)
- c. Pariné wis **kumemping**, sedhéla engkas panèn. (kumemping = emping + seselan um)
- d. Radèn Gathutkaca nulya **mesat** ing gegana. (mesat = pesat + seselan um)

Tembung lingga sing karaketan ing seselan um jenengé tembung **rimbag bawa ma**.

A. *Tembung-tembung ing sajroning kurung ing ngisor iki wenehana seselan um!*

1. Aku undhuhna degan loro sing (rujak).
2. Saben dhèwèké ngajak padu, aku trima (singkir).
3. Jarot kaé wataké (gedhé).
4. Kowé kuwi dakundang bola-bali kok ora (saur), apa ora krungu.
5. Yèn kowé arep nyang omahé Nining, saka kéné mlakua ngalor, tekan prapatan cedhak pasar (énggok) ngiwa.

6. Layangané (uluk), ana ing awang-awang katon kaya manuk wulung golèk memangsang.
7. Hèh, buta, aja mung waton (wuwus)!
8. Kanggo bancakané adhimu sésuk kuwi, tukang pitik lima sing (panggang).
9. Kowé kuwi bocah lanang, nanging kok (ayu).
10. Kowé kuwi kok (bagus) temen ta, Dar, diundang bola-bali ora sumaur, éthok-éthok ora krungu.

B. *Tembung-tembung rimbag bawa ma ing ngisor iki gawénen ukara!*

1. tumandang	6. kumukus
2. lumaku	7. dumadi
3. kumedom	8. gumludhug
4. jumambak	9. rumiyin
5. kuminter	10. dumugi

IV. Tuladha

a. séla blekithi	=	ꦱꦺꦭꦭꦧꦭꦏꦶꦠꦶꦗ
b. tuku lenga	=	ꦠꦸꦏꦸꦭꦺꦁꦒ
c. adol lenga	=	ꦲꦢꦺꦴꦭꦺꦁꦒ
d. busana rekta	=	ꦧꦸꦱꦤꦏꦺꦏꦠ
e. dhemen rekasa	=	ꦢꦲꦩꦺꦤꦏꦺꦏꦱ

A. *Wacanen banjur turunen!*

1. ꦠꦸꦏꦸꦭꦺꦁꦒ
2. ꦲꦢꦺꦴꦭꦺꦁꦒ

Prabu Kresna : Saking pamanggih kula Éyang Prabu, lampahing paprangan punika saweg saged kasumerepan kawon menangipun, bilih sampun dumugi titi pungkasanipun. Ing sapunika nama taksih wiwitan, dèrèng paja-paja menawi badhé kapétang menang kawonipun. Wondéné ing salajengipun, kedah sami saged rebat awas, sarta limpad ing ulah kridhaning yuda. Mila kula sakalangkung mangayubagya tékadipun yayi Prabu Puntadéwa.

Prabu Drupada : Nuwun, Kanjeng Éyang Prabu. Éstunipun manah kula namung kepéngin dados bètènging Pandhawa, murih kawilujengan saha jayaning yudanipun. Langkung malih ing samangké punika, ing tékad kula badhé napak tilas lelabetanipun para putra paduka tetiga ingkang tulus éklasing penggalih, séda mbélani leres tuwin adil, temahan manjing ing kajatènipun, katitik ing nalika kabasmikunjarpanipun sami sirna sareng pancaka.

Werkudara : Matswapati, kakèkku. Tumrapé aku sakadang-kadangku kabèh ora ana rasa wedi utawa was sumelang, munggahe ngowel marang pati. Jer pati urip iku ora kapurba déning titah, uga ora kapurba déning mungsuh. Pati urip iku mung ana kawasane Hyang Kang Murbèng Jagat. Mula sanajan kadibyané sénapatining Kurawa iku kaliwat-liwat, iku ora bisa suminggah saka kawasaning Hyang Purbawisésa.

Prabu Matswapati : Para wayahingsun kabèh. Kang jeneng para aturaké iku, teka gawé gedhéning penggalihingsun. Mula paribasané cicing-cicing klebus, paprangan bratayuda iki mesthi denterusaké tanpa was sumelanging ati. Wayah

Prabu Sri Bathara Kresna baé, sayogya énggala andhapuk sénapatining prang minangka gegentine kang wus kapracondhang.

(*Lampahan Bratayuda II*, U.J. Katidjo Wiropramudjo lan Kama-djaya)

VI. Wacanen kang patitis, banjur tembangna bebarengan!

Sinom

Satriya Andananjaya, lawan Sang Ngawanggapati, wus pang-gih ayun-ayunan, samya munggèng rata manik, padhanging kanan kéring, kadi baskara atempur, sarati Kresna Salya, lir Hyang Jagat-nata kalih, munggèng rata kumenyar pradiptanira.

Laraping rata rinengga, sumawur lir lintang riris, awor gebyaring warastra, kumilat sirating thathit, sarawungan ngenani, amangkawa angenguwung, pyuk nityaning satriya, kalihé apekik-pekik, lir tinimbang tajemé kang tandhing aprang.

Yayah sang Hyang Guru kembar, pindhha muksèng rata manik, kèndel lor kidul kang aprang, pra samya mulat ngèstrèni, marangkang yuda tandhing, kalihé ratuning patut, tinon kadi ngilangna, marang langening sabumi, amenuhi sajagat sawang tinimbang.

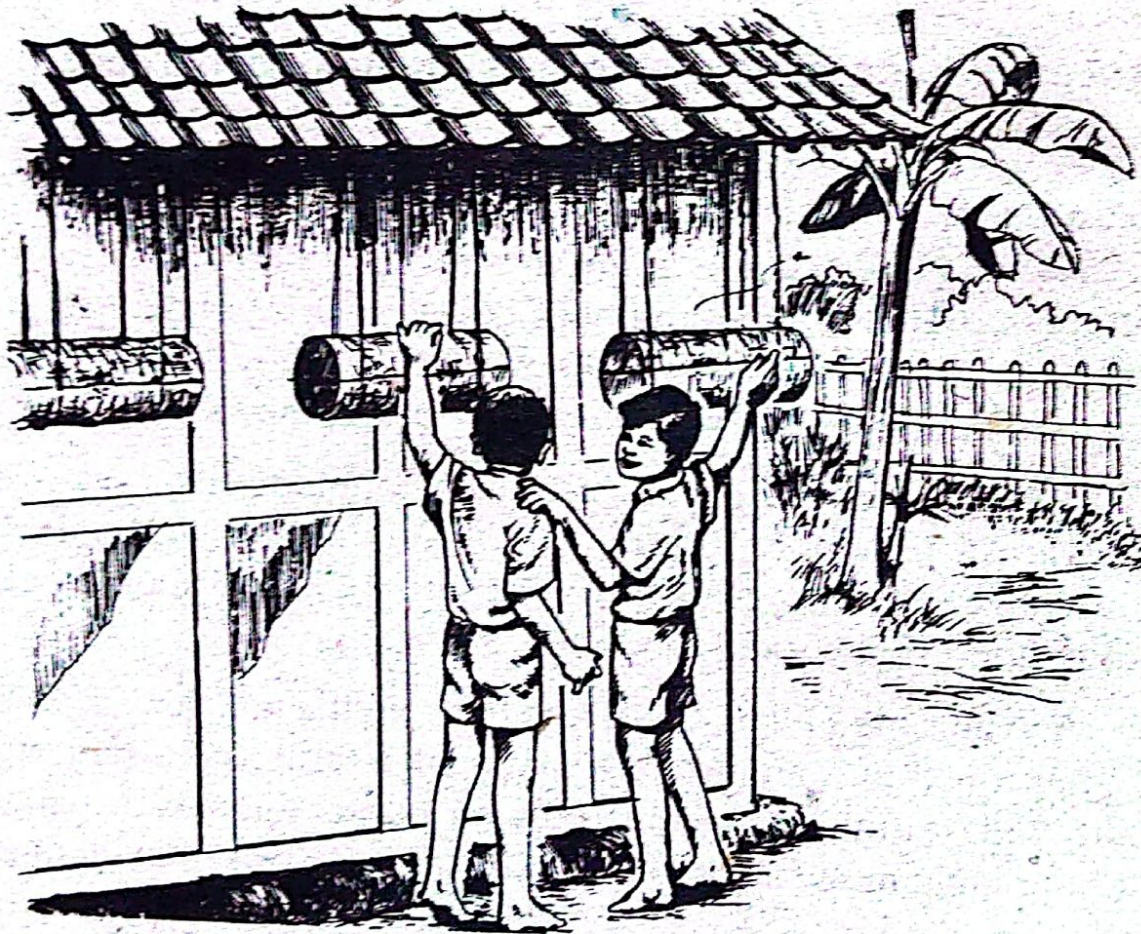
Jejel jawatèng ngawiyat, ingkang samya aningali, yudané Arjuna Karna, pra samya saos wewangi, déwa mulat muriring, kumesar pandulunipun, éman karo kang aprang, matia salah sawiji, yekti murca ratuning manuswa pada.

(*Serat Bratayuda*, R. Ng. Yasadipura I)

Wulangan ka-3

I. A. Wacanen batin!

Ngingu Tawon

- Badri : Brem, aku arep meguru, ajarana ya!
- Bremara : Kowé ki anèh-anèh. Apa rumangsamu aku pendhita, kok kowé arep nyantrik.
- Badri : Lha rak klèru tanpa. Dudu kuwi sing dakkarepaké.
- Bremara : Lha piyé?
- Badri : Ngéné lho, Brem. Wis suwé aku kepéngin kaya kowé, kepéngin tiru-tiru ngingu tawon. Aku ajarana, ya!
- Bremara : O, kuwi ta! Yèn mung prekara kuwi, aja semelang. Ayo nyang mburi, dakajari!

- Badri : Wah, wah, wah! Glodhogmu akèh banget ngéné kok, Brem. Apa glodhog seméné akèhé iki wis isi kabèh?
- Bremara : Sing loro iki isih kothong. Wong lagi dakpasang wingi. Yèn kowé kepéngin weruh njeroné, sing siji iki dakbukaké.
- Badri : Mengko rusak?
- Bremara : Ora, mengko dibenakaké gampang.
- Badri : Wo, dadi glodhog kuwi njeroné ana rong sap ya, Brem.
- Bremara : Hee. Sap sing ngisor iki panggonané ratu, kanggo ngendhog. Déné sap sing ndhuwur papané tawon tukang makarya, papan kanggo nyimpen madu.
- Badri : Putih-putih sing ana ing ram-raman iki apa?
- Bremara : Kuwi lilin. Ram-raman iki diosèr-osèri lilin, kanggo mancing tawon supaya énggal gawé tala, tumata tharik-tharik kaya osèr-osèran iki.
- Badri : Singgetan antarané sap ngisor karo sap ndhuwur kok dibolongi cilik-cilik kuwi kanggo apa?
- Bremara : Kuwi kanggo dalané tawon tukang makarya mlebu metu saka sap siji menyang sap sijiné. Bolongan kuwi ambané digawé pas saambané awaké tawon tukang makarya, karepé, sing bisa liwat kono mung karebèn tawon-tawon tukang makarya kuwi. Tawon ratu ora bisa liwat ing kono.
- Badri : Kowé kok crita, ana tawon ratu, ana tawon tukang makarya. Kuwi cethané piyé, ta?
- Bremara : Lha rak tenan. Aku wis batin, kowé mengko mesthi nakokaké prekara kuwi.
- Badri : Mula, terangna!
- Bremara : Tawon kuwi ana warna telu. Ratu, gawéané sedina-dinané mung ngendhog. Manggoné ana ing kamar sisih ngisor. Tawon ratu sedina bisa ngendhog nganti tekan sèwu iji. Jinis tawon sing nomer loro, sing mau dakcritakaké, jènengé tawon tukang makarya. Tawon tukang makarya iki tawon wadon. Pagawéané ngrigenaké kabèh

kabutuhané tawon sabrayat. Yaiku gawé tala, tala wadhah endhog lan tala calon wadhah madu. Kajaba kuwi uga golèk pangan kanggo kabutuhané tawon saglodhog kono. Déné jinis tawon sing angka telu yakuwi tawon lanang. Tawon iki kena diarani ora duwé gawéan apa-apa. Gawéané sing mesthi nyanyi-nyanyi kanggo nglipur atiné tawon saglodhog kabèh. Cilakané, yèn mangsa paceklik, tawon-tawon lanang iki akèh sing padha dipatèni ing tawon-tawon wadon kuwi.

Badri : Lucu, ya.

Bremara : Hee, pancèn lucu. Ayo, saiki dakbukakaké glodhog sing wis ana tawoné.

Badri : Aku wedi yèn dientup, ki, Brem!

Bremara : Aja wedi. Tawon-tawon iki ora bakal ngentup yèn ora kepèpèt. Yèn keplenet utawa kagèt, tawon kuwi lagi gelem ngentup. Lha, delengen! Tanganku diencoki tawon pirang-pirang, ning ora ana sing ngentup. Tala sing pating grandhul ana kamar ngisor iki isiné endhoging tawon, malah ana sing wis netes dadi gana. Déné tala sing ana kamar ndhuwur iki isiné madu.

Badri : Sing nyimpen madu ana njero tala kuwi sapa, Brem?

Bremara : Sing nyimpen ya sing golèk, tawon-tawon wadon kuwi.

Badri : Olèhé golèk, menyang ngendi?

Bremara : Nyang toko roti. E, maaf! Kaé lho, turut kekembangan kaé. Kembang sing lagi megar kaé rak kerep dirubung tawon ta? Tawon-tawon kaé ngisep madu lan njupuk tepung sariné kembang-kembang kuwi. Carané ngéné. Tawon kuwi duwé ilat. Nganggo ilaté sing istimewa kuwi, tawon mau ngisep maduning kembang. Madu kuwi disedhot banjur disimpen ing njero wetengé. Déné carané njupuk lan nggawa tepung sariné kembang, tepung sari kuwi diglindhingi cilik-cilik banjur dijepit nganggo sikilé, digawa mabur mulih.

- menyang glodhogé. Tekan njero glodhog, tepung sari kuwi dilebokaké ana njeron tala ing kamar ngisor, kamaré ratuné. Déné madu sing mau disimpen ana ing njero wetengé, banjur diutahaké, disimpen ana njero tala ing kamar ndhuwur, kanggo sedhiyan pangan. Dadi, tala ing kamar ndhuwur kuwi ibaraté lumbung.
- Badri : Kuciwa, yèn wis mlumpuk akèh, madu sing ana ing jero lumbung kuwi banjur dijupuk manungsa ya, Brem.
- Bremara : Kuwi pancèn bagéané manungsa. Sing baku, tawon-tawon kuwi aja nganti kekurangan pangan. Angger isih ana wit-witan sing kembang baé, tawon-tawon kuwi ora bakal kaliren.
- Badri : Yèn pinuju ora mangsa kembang piyé, Brem? Mesthiné jeruk, rambutan, pelem lan liya-liyané sing ana ing kebonmu iki olèhé kembang rak ya mangsan ta?
- Bremara : Kowé bener. Mung krambil sing kembangé ajeg. Nanging, yèn mung njagakaké manggar, kanggo nyepaki tawon pirang-pirang glodhog iki pancèn ora cukup. Mula, yèn wit-witan pinuju ora kembang, tawon-tawon iki dakcawisi pangan gawéan.
- Badri : Apa kuwi?
- Bremara : Jenang gula sing ora pati kenthel, ning ya ora cuwer-cuwer banget. Banyuné karo gulané bandhingané siji karo siji.
- Badri : Apa ora rugi?
- Bremara : Ora. Sebab, undhuh-undhuhané madu, yèn didol pepayoné isih menang karo tukoné gula.
- Badri : Kaya-kaya wis gamblang, Brem, katranganmu. Mengko aku arep matur Bapak, arep tiru-tiru kowé ngingu tawon.
- Bremara : Sokur yèn wis cetha. Kapan-kapan, yèn isih ana bab-bab sing arep kotakokaké, rénéa!
O, iya, kaé ngomah isih ana madu rong gendul gawanen mulih, caosna Budhé kagem campuran ngunjuk jamu.
- Badri : O, iya, matur nuwun!

B. Wangsulana kang patitis!

1. Tawon ratu karo tawon wadon gedhé endi?
2. Apa pagawéané tawon ratu?
3. Apa tugasé tawon lanang?
4. Apa tugasé tawon wadon?
5. Sadurungé disuntak ana ing jero tala, madu sing digawa tawon wadon kuwi disimpen ana ngendi?
6. Yèn ora pinuju mangsa kembang, ngingu tawon kuwi apa kurup? Apa sababé?

C. Wacan ing ndhuwur kuwi wacanen kang patitis, laguné sing trep!

II. Tuladha

1. **Bremara ngingu tawon.**
Tembung "ningu tawon" kuwi ngenggoni teges lugu. Tegesé lugu ngingu kuwi miyara kéwan murih lestariné.
  2. **Samsul bareng ngingu brengos,** akèh kancané sing pangling.
Tembung "ningu brengos" kuwi ngenggoni teges éntar, dudu teges lugu, sabab tegesé lugu ngingu kuwi miyara kéwan murih lestariné.
- A. *Tembung-tembung sing cap-capané kandel ing ngisor iki arana, ngenggoni teges lugu apa teges éntar.*
1. Granat sing njeblug kuwi **natoni wong-wong** sing lagi padha lungguhan ana ing ebuk.
  2. Omong mono sing ngati-ati, diarah aja nganti **natoni atiné** wong liya.
  3. Kanggo nragadi sekolahé anaké, Naya kepeksa adol **sapiné.**
  4. Kowé kok emoh sekolah kuwi apa bésuk mung arep adol **bagus,** dlédar-dlèdèr ngalor ngidul.
  5. Wong nayap kuwi mesthi **angon limpéné** sing duwé omah.
  6. Saben soré Dalim **angon wedhus** ana ing ara-ara.
  7. Wong sinau kuwi ibaraté **ngasah pikiran.**
  8. Pédro **ngasah péso** arep dienggo ngirisi gendar.

9. Panut gawé jugangan arep dienggo **nandur gedhang**.
10. Sapa **nandur kabecikan** bakal **ngundhuh kabecikan**.

B. *Tembung-tembung éntar ing ngisor iki gawénen ukara sing luwes!*

1. angon mangsa	6. ngumbar hawa
2. nglakokaké dhuwit	7. ngendhalèni hawa nepsu
3. mbuwang tilas	8. ngatonaké siyungé
4. ngabangaké kuping	9. nggedhèkaké puluk
5. mbukak wadi	10. ngangsu kawruh

III. Tuladha

1. Tawon kuwi méncok ing manggar.
 Tawon kuwi = jejer
 méncok = wasésa
 ing manggar = katrangan panggonan
2. Sésuk Dakim réné.
 sésuk = katrangan wektu
 Dakim = jejer
 réné = wasésa
3. Dhawud bola-bali semaput.
 Dhawud = jejer
 bola-bali = katrangan cacah
 semaput = wasésa

Ukara-ukara iki udhalen kaya tuladha ing ndhuwur!

1. Wisnu wis réné ping telu.
2. Mau bengi aku ngimpi.
3. Anā kéné Yu Sri ora ngineb.
4. Embah séda rong tahun kepungkur.
5. Basuki bola-bali takon.
6. Baskara ngineb ana ing hotèl.
7. Wis ping telu iki dhèwèké dakélikaké.
8. Ana kana Pramana disubya-subya.
9. Mengko awan klambiku dadi.
10. Sésuk Dhik Bawa arep dakpethuk.

IV. Wacan ing ngisor iki tulisen nganggo aksara Jawa!

Tawon Madu

Tawon madu uga diarani tawon glodhog. Diarani tawon glodhog jalaran manawa tawon kuwi diingu ing uwong dipapanaké ing omah-omahan sing jenengé glodhog. Tawon kuwi diarani tawon madu amarga manawa tawon kuwi diingu ing uwong sing dipurih maduné.

Madu tawon kuwi pigunané akèh lan kasiyaté gedhé. Madu dicampur banyu jeruk nipis dadi obat watuk sing mujarab. Madu diublak karo mrica sethithik dadi jamu sing marakaké awak dadi sentosa. Wédang susu dicampuri endhog pitik lan madu marakaké awak dadi seger waras. Madu uga kerep kanggo campurané roti.

V. Wacan ing ngisor iki ngokokna!

Ngingah Tawon

Bapakipun Duryat ngingah tawon. Glodhogipun kathah sanget, dipun papanaken wonten ing kebon jeramipun. Wit jeram lan tawon punika bantu-binantu. Liripun mekaten. Menawi wit jeram punika pinuju nyekar, sekaripun jeram punika dados tedhanipun tawon. Sekaripun jeram punika ingkang dados tedhanipun tawon inggih punika tepung sarining sekar lan mabenipun. Nalika tawon méncok ing sekar saperlu ngisep maben lan mendhet tepung sarinipun sekar punika, saèstunipun tawon punika boten njarag ngréncangi wit jeram ngawontenaken **penyerbukan**, inggih punika mindhah saperanganipun tepung sari punika wonten ing **kepala putikipun** sekar punika, njalari sekar lajeng dados pentil.

Wontenipun bantu-binantunipun wit jeram lan tawon punika ingkang badhé angsal munpangatipun boten sanès bapakipun Duryat. Tawonipun badhé ngasilaken maben kathah, lan wohing jeramipun ndados. Angsal-angsalanipun anggenipun nanem jeram lan ngingah tawon saged kanggé nyampedi kabetahaning kulawarga.

VI. Kasusastran

Ing wulangan kapisan wis dipratélakaké manawa kasusastran Jawa kuwi manut nom-tuwané kapérang dadi telu, yaiku Kasusastran Jawa Kuna, Kasusastran Jawa Tengahan, lan Kasusastran Jawa Anyar. Manut dhapukaning basané, susastra iku ana sing awujud tembang, ana sing awujud puisi anyar, lan ana sing awujud basa gancar. Tembangé Kasusastran Jawa Kuna jenengé Kekawin, tembangé Kasusastran Jawa Tengahan jenengé Kidung, déné tembangé Kasusastran Jawa Anyar ana werna telu, yaiku: tembang Macapat, tembang Tengahan, lan tembang Gedhé.

1. Tembang Macapat

Tembang Macapat ana sewelas. Tembang Macapat kawengku ing guru wilangan, lan guru lagu utawa dhong-dhing. Guru wilangan lan dhong-dhingé Tembang Macapat kuwi kaya kasebut ing ngisor iki:

- a. Maskumambang : 12i, 6a, 8i, 8a.
- b. Pocung : 12u, 6a, 8i, 12u.
- c. Gambuh : 7u, 10u, 12i, 8u, 8o.
- d. Megatruh : 12u, 8i, 8u, 8i, 8o.
- e. Mijil : 10i, 6o, 10é, 10i, 6i, 6u.
- f. Kinanthi : 8u, 8i, 8a, 8i, 8a, 8i.
- g. Durma : 12a, 7i, 6a, 7a, 8i, 5a, 7i.
- h. Pangkur : 8a, 11i, 8u, 7a, 12u, 8a, 8i.
- i. Asmaradana : 8i, 8a, 8é, 8a, 7a, 8u, 8a.
- j. Sinom : 8a, 8i, 8a, 8i, 7i, 8u, 7a, 8i, 12a.
- k. Dhandhanggula : 10i, 10a, 8é, 7u, 9i, 7a, 6u, 8a, 12i, 7a.

Tuladha

Pocung (Wedhatama, KGPAA Mangkunagara IV)

Lila lamun kélangan nora gegetun,
trima yèn ketaman,
sakserik samèng dumadi,
tri legawa nalangsa srah mring bathara.

Gambuh (Wedhatama, KGPAA Mangkunagara IV)

Wong seger badanipun,
otot daging kulit balung sungsum,
tumrahing rah mamarah antenging ati.
antenging ati manungku,
angruwat ruweding batos.

2. Tembang Tengahan

Tembang Tengahan kuwi Tembang Macapat kuna, Tembang Macapat sing wis arang kesrambah ing layang-layang anyar.

Tembang Tengahan kuwi upamané:

- a. Jurudemung : 8a, 8u, 8u, 8a, 8u, 8a, 8u.
- b. Balabak : 12a, (3é), 12a, (3é), 12a, (3é).
- c. Wirangrong : 8i, 8o, 10u, 6i, 7a, 8a.
- d. Girisa : 8a, 8a, 8a, 8a, 8a, 8a, 8a, 8a.

Tuladha

Wirangrong(Centhini, yasan jaman Sinuwun PB V)

Ya ta wau sira nuli,
sang brangta lampahnya alon,
ngambah jurang sengkang siluk-siluk,
yèn tinon atrebis,
marga rumpil arampal,
pan arang kambah ing janmi.

3. Tembang Gedhé

Tembang gedhé kuwi ora nganggo dhong-dhing, satiba-tibané kena. Mung baé Tembang Gedhé uga nganggo guru wilangan. Kabèh Tembang Gedhé ana patang pada pala utawa patang gatra. Guru wilangan ing dalem sapada-padané padha. Dadi, yèn pada kapisan ana 6 wanda, saterusé 6 wanda kabèh. Cacahé wanda ing dalem sapada kuwi jenengé laku. Tembang Gedhé kuwi sethithik-sethithiké laku 5, akèh-akèhé laku 32.

Tuladha

Citramengeng, laku 12. pedhotan 6 – 6

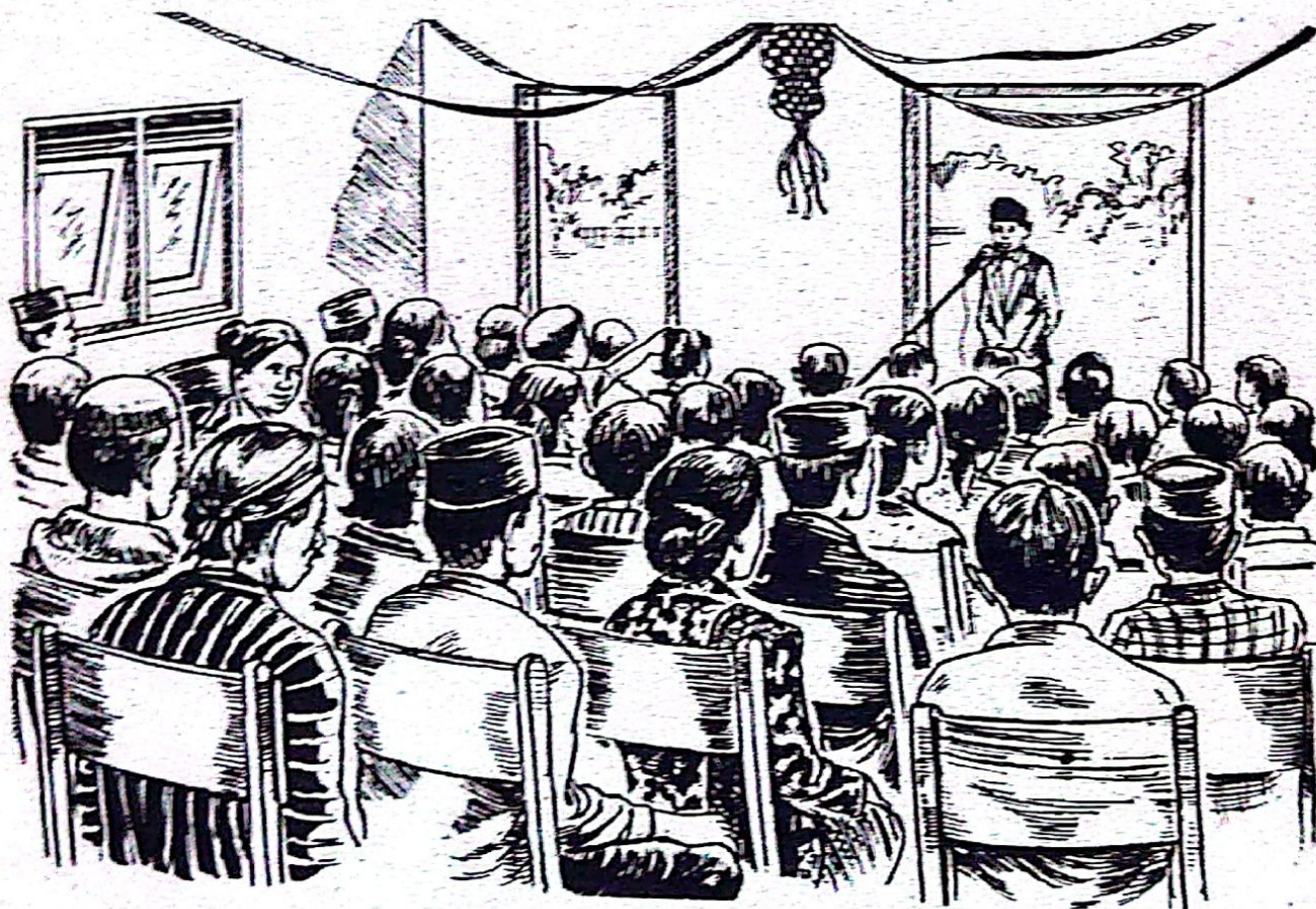
Risang Mahayekti sawusé semèdi.
mungwing pacrabakan dangu aningali.
wijiling sasangka saking graning ardi
karenan tyasira alon angandika.

Wulangan ka-4

I. A. Wacanen batin!

Atur Pambagya

Para pinisepuh ingkang ambek darma ingkang kinurmatan;
para tamu kakung saha putri ingkang satuhu luhur ing budi
ingkang kula mulyakaken.

Kula sesulhipun adhimas Wisnubrata kekalih keparenga
sumela atur ngambali ngaturaken sugeng rawuh panjenengan
sekaliyan.

Salajengipun, sepisan adhimas Wisnubrata kekalih ngatur-
aken panuwun ingkang tanpa upami, déné panjenengan seka-
liyan wonten keparenging penggalih nglonggaraken wekdal
rawuh wonten ing pondhokipun adhimas Wisnubrata, saperlu
neksèni anggènipun adhimas Wisnubrata sakukuban tampi

nugrahaning Gusti Inggang Maha Asih, déné anakipun inggang waruju pun nak ajeng Tantri Wulandari sampun pinaringan cekap anggènipun ngangsu kawruh wonten ing pawiyatan luhur Universitas Airlangga, inggang salajengipun kala dinten Sabtu Paing surya kaping kalih dasa wulan kapengker sampun kelampah winisudha dados sujana sarjana ing babagan *kedhokteran gigi*.

Inggang angka kalih, sambet kaliyan prakawis punika, adhimas Wisnubrata kekalih nyuwun tambahing pangèstunipun para pinisepuh, saha nyuwun panjurunging pandonganipun para rawuh inggang kaleres anèm, mugi-mugi nak ajeng Tantri Wulandari saged munpangataken kawruh saha kasagedanipun dhumateng sesami, minggahipun sageda munpangataken seserepanipun tumrap kemajengan saha kaluhuranipun nusa lan bangsa.

Katiganipun, mawantu-wantu adhimas Wisnubrata nyuwun lumunturing sih samodra pangaksami, déné awit saking cupet saha sèkènging sedayanipun, adhimas Wisnubrata sakukuban boten saged nampi rawuh panjenengan kanthi papan palenggahan inggang sekéca saha boja krama inggang prayogi.

Wasana, adhimas Wisnubrata sakukuban nyuwun kanthi derenging manah, mugi panjenengan sekaliyan wonten keparenging penggalih nglajengaken saha nyekécakaken anggèn panjenengan sami lelenggahan ngantos paripurnaning pahargyan. Wondéné inggang sampun lumados wonten ing ngarsa panjenengan, wontena kepareng panjenengan angresepi ing sawontenipun. Nuwun.

B. Wangsulana kang patitis!

1. Lumantar sing makili, Bapak Wisnubrata ngaturaké apa marang para tamu?
2. Apa panyuwuné Bapak Wisnubrata marang para tamu tumrap putrané sing lagi lulus dhokter?
3. Apa sing dijulukaké pangapurané para tamu?
4. Pungkasané Bapak Wisnubrata nyuwun apa marang tamu-tamuné?

C. Wacanen sing patitis, tembung sing cap-capané kandel kedalna sing trep!

1. Wasana Adhimas Wisnubrata mawantu-wantu nyuwun kanthi derenging manah keparenga para rawuh nyeké cak-aken anggènipun sami lelenggahan.
2. Wadana kuwi tembung basa kawi, tembungé saiki rai.
3. Dahana uga tembung kawi, tembungé saiki geni.
4. Nalika ana **prahara** kaé, ing désaku akèh omah ambruk.
5. Kamardikan kuwi **sarana** kanggo nggayuh kamulyan.

II. Tuladha

- a. Adhimas Wisnubrata kekalih tampi (**kanugrahan, ganjaran, bebingah**), anakipun ingkang waruju lulus sinaunipun wonten ing pawiyatan luhur Universitas Airlangga.
- b. Adhimas Wisnubrata kekalih tampi **kanugrahan**, anakipun ingkang waruju lulus sinaunipun wonten ing pawiyatan luhur Universitas Airlangga.

A. Tembung-tembung njeron kurung ing ngisor iki pilihén sing cocog karo ukarané!

1. Sultan Adiwijaya paring (kanugrahan, ganjaran, bebingah) dhumateng Danang Sutawijaya, dénéng Danang Sutawijaya sampun saged nyédani Ariya Penangsang.
2. Sanèsipun arupi buku, kula ugi tampi (ganjaran, kanugrahan, bebingah) arupi piyagam.
3. Para ratu sèwu negari sami (mangayubagya, nayogyani, nyarujuki) tékadipun kadang Pandhawa anggènipun badhé ngrebat negari Astina ingkang sepalih.
4. Kula dipun timbali Pak Lurah, kadhawuhan (neksèni, ningali, nyumerepi) anggènipun Bapak badhé makafaken kagunganipun siti.
5. Kula boten matur dora, kula (sumerep, ngénangi, neksèni) piyambak kedadosan ingkang kula cariyosaken punika.

B. *Tembung-tembung ing ngisor iki gawénen ukara sing trep!*

1. dientèni; diadhang
2. dilapuraké; dicritakaké
3. disrengeni; dikandhani
4. ditakoni; dipethèki
5. diréwangi; dilabuhi

III. Tuladha

Wayangan

Pak Lurah mantu, olèhé **wayangan** sedina sewengi.

Wayangan = nanggap wayang

Tembung-tembung ing ngisor iki gawénen ukara, banjur terangna tegesé kaya tuladha ing ndhuwur!

1. sukuran	6. atusan
2. selapanan	7. tangisan
3. ganjaran	8. saringan
4. mentahan	9. sarungan
5. sabrangan	10. mentalan

IV. Tulisen nganggo aksara Jawa!

1. Wetengku kraşa lara.
2. Murtana lara mripat.
3. Tarsi tuku mrica karo trasi.
4. Olèhmu cekelan aja nganti mrucut.
5. Omahku trocoh.
6. Sing gemi, aja ngebrèh.
7. Bremana nyukur brengos.
8. Bagya nunggang kréta.
9. Sing nyuling kaé Prasetya.
10. Murtaji byur-byuran ana ing kolam renang.

V. Pacelathon ing ngisor iki owahana nganggo basa krama!

- Bagya : Sih, omahé tanggamu kaé kok regeng duwé gawé apa?
Narsih : Yèn ora klèru arep sukuran.
Bagya : Sukuran apa?

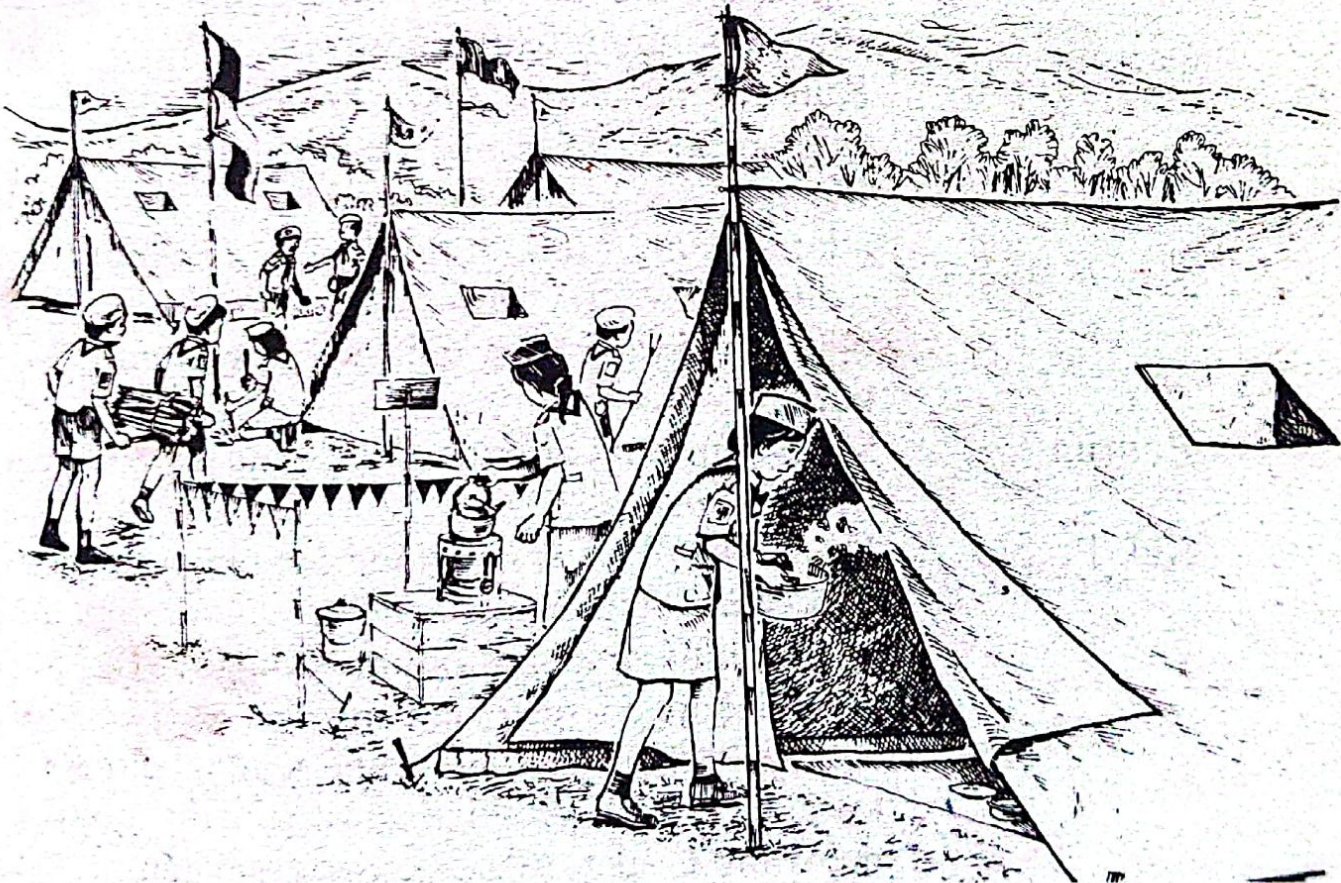
- Narsih : Kowé rak ngerti Mbak Wulan, ta?
- Bagya : Mbak Wulan généya?
- Narsih : Mbak Wulan rampung kuliyahé, kabaré malah wis entuk gawéan tugas ana ing Puskesmas Kriyan.
- Bagya : O, Mbak Wulan ki dhokter ta?
- Narsih : Hee, dhokter gigi.
- Bagya : Wah, seneng ya, Sih. Lagi lulus terus éntuk gawéan.
- Narsih : Wong kuwi padha duwé beja dhéwé-dhéwé. Kaya Mbak Wulan kuwi, pinter tur beja.
- Bagya : Bejané?
- Narsih : Lha ya kuwi, lagi lulus wis terus éntuk gawéyan. Rak akèh ta, wong pinter ning ora beja. Golèk gawéan rana-rana ora tumuli éntuk.
- Bagya : Lha yèn ngono kuwi terus piyé, Sih?
- Narsih : Setiyar terus, nganti saéntuké. Sokur bagé ora njagakaké gawéan pawèwèhing liyan.
- Bagya : Karepmu piyé?
- Narsih : Karepku, ora nyambutgawé mèlu wong liya, nanging *berwiraswasta*, aliyās mandhirèng pribadi.
- Bagya : Cocog kuwi, Sih. Idham-idhamanku wiwit biyèn ya kaya sing kokandhakaké kuwi, *berwiraswasta*.
- Narsih : Kuwi kabèh prekara bésuk, sing penting saiki sinau mèmèng.
- Bagya : Cocog, sinau mèmèng satutugé. Ora pati-pati lèrèn yèn pikiran isih gaduk lan wong tuwa isih saguh ngragadi. Rak ya ngono ta, Sih.
- Narsih : Kandhamu ora klèru.

VI. Sesorah atur pambagya sukuran ing pérangan kapisan apalna ana ing ngarep kelas!

Wulangan ka-5

I. A. Wacanen kang patitis!

Persami

- Kak Prapta : Adhik-adhik, minggu ngarep mengko gugus-depané dhéwé sida nganakaké Persami, Perkemahan Sabtu Minggu.
- Andri : Saèstu wonten lapangan Kecamatan, Kak?
- Kak Prapta : Ora, nèng lapangan sekolahané dhéwé baé. Sing mèlu Persami mengko mung bocah klas telu. Dadi, ana ing lapangan sekolahané dhéwé baé cukup.
- Bawa : Malah kleresan, Kak. Mangké menawi jawah saged mlebet klas. Tiyang sapunika taksih mangsa jawah.

- Retna : Tur anggènipun pados toya gampil. kantung mompa utawi muter kran.
- Badrun : Menawi badhé dhateng wingking ugi boten tebih.
- Kak Prapta : Pramuka kok mung seneng golèk gampang.
- Retna : Punika wau rak namung dhawah kleresan. Sejatospun wonten ing pundi kémawon sagah.
- Dewi : Inggih, Kak, mbok wontena ing panggénan ingkang tebih toya lan tebih punapa kémawon. Pramuka boten badhé ngresula.
- Kak Prapta : Kuduné pancèn ngono. Pramuka ora kena ringkih atiné. Pramuka kudu tabah. Iki ngéné. Kanggo sarat mèlu Persami, kaya adat saben, Adhik-adhik kudu olèh idin saka wong tuwa. Iki Kak Prap wis nyawisaké blangko layang idin saka wong tuwamu, isè-nana!
- Badrun : Sanèsipun punika punapa ingkang kedah kula cawisaken, Kak?
- Kak Prapta : Kaya adaté kaé, sakabèhing ubarampé kanggo *berkémah*. Upamané téndha saubarampéné, beras saubarampéné, piranti kanggo mangsak, piranti kanggo turu, lan aja lali obat-obatan PPPK. Prakara téndha, rèhné téndhané dhéwé kurang, mengko regu sing arep nyilih téndha menyang Gudep liya dakgawani layang.
- Andri : Mangké kula nyuwun serat, Kak, kula badhé pados sambutan téndha!
- Bawa : Kula inggih, Kak.
- Kak Prapta : Sing butuh, mengko kabèh dakwènèhi.
- Galih : Adatipun sekolahan maringi bantuan ragad kanggé kabetahanipun regu. Punapa mangké saben regu ugi tampi bantuan, Kak?
- Rètna : Wah, Galih, usul pisan baé prekara bantuan! Saru, ah!
- Kak Prapta : Kuwi ora saru, Retna. Pramuka mono pancèn kudu blak-blakan. Mesthiné Galih rak nalurèk-aké adat sing uwis. Rak ya ngono ta, Galih?

- Galih : Inggih, Kak. Kula namung nalurèkaken adat ingkang sampun kelampahan.
- Kak Prapta : Aja kuwatir. Wingi Kak Mabigus. Bapak Kepala Sekolah, ngendika, manawa sekolahan arep maringi bantuan. Nanging gedhé ciliké bantuan Kak Mabigus ora ngendika lan Kak Prap uga ora nyuwun priksa.
- Saiki ngéné. Wahyu, blangko iki dumen. Yèn uwis, Adhik-adhik banjur padha ngisènana blangko iki apa mesthiné. Mung baé, bab tulisan *tidak mengizinkan* utawa *mengizinkan*, aja ana sing kocorèk dhisik. Mengko sing milih lan sing nyorèk karebèn wong tuwamu dhéwé. Nanging, yèn ora ana bab liya sing luwih wigati, beciké wong tuwamu suwunen lilané. Kowé kabèh rak padha ngerti ta, pigunané *berkémah*?
- Dayat : Ngertos sanget, Kak. Antawisipun kanggé nglatih gesang mandhirèng utawi *berdikari*, lan, ugi nglatih gesang sesarengan kaliyan tiyang sanès, gesang *bermasyarakat*.
- Wahyu : Boten kawon wigatosipun, inggih punika ngipuk-ipuk raos tresna dhateng sasami lan dhateng alam saisinipun, lan ....
- Alip : ... ugi mewahi kandeling iman lan takwa dhumateng Gusti Inkang Akarya Jagat.
- Badrun : Wah, Alip, nyaut baé!
- Alip : Nanging rak bener ta?
- Kak Prapta : Bener, kowé kabèh pancèn bener. Mula, yèn ora kepeksa ana *acara* liya sing luwih wigati, kowé kabèh prayogané padha mèlua! Enya, blangko layang idin iki tumuli dumen!

B. Wangsulana kang patitis, nganggo basa krama!

1. Bocah klas telu arep nganakaké apa?
2. Persami kuwi cekakané tembung apa?
3. Apa munpangaté berkémah?

4. Wong berkémah kuwi ubarampéné apa baé?
5. Pramuka kudu duwé watak kepriyé?

C. Ukara-ukara pitakon iki wacanen kang patitis, laguné sing trep!

1. Saèstu wonten ing lapangan kecamatan, Kak?
2. Sanèsipun punika, punapa ingkang kedah kula cawisaken, Kak?
3. Punapa mangké saben regu ugi tampi bantuan, Kak?
4. Rak ya ngono ta, Galih?
5. Kowé rak padha ngerti ta, munpangaté berkémah?
6. Nanging rak bener ta?

II. Tuladha

Laré-laré ngawontenaken **Persami** wonten ing lapangan sekolahan.

Tembung-tembung ing ngisor iki gawénen ukara sing luwes, kaya tuladha ing ndhuwur!

1. téndha	6. tri satya
2. berkémah	7. dwi darma
3. api unggun	8. dasa darma
4. napak tilas	9. semapur
5. tali-menali	10. jamboré nasional

III. Tuladha

Téndhané ditambah nganggo terpal.

Téndhané : jejer
 ditambah : wasésa
 nganggo terpal : katrangan piranti

A. Ukara-ukara iki udhalen kaya tuladha!

1. Banyuné ditadhahi nganggo èmbèr.
2. Wit gedhang iki dicongkog nganggo pring.
3. Sikil méja kuwi diganjel nganggo tugelan bata.
4. Dhèwèké nyabrang nganggo gèthèk.

5. Cendhélané dijugil nganggo linggis.
6. Poteloté diongoti nganggo grénda.
7. Tangané diblebed nganggo perban.
8. Dhuwité dibuntel nganggo kertas koran.
9. Lumuté dikerok nganggo bendho.
10. Sardi nampani nganggo tangan tengen.

B. *Gawéa ukara nganggo katrangan piranti kasebut ing ngisor iki!*

1. nganggo pulas
2. nganggo gelas
3. nganggo tali rami
4. nganggo lim plastik
5. nganggo keris

IV. *Gawéa karangan cekak kanthi irah-irahan: Minggah Redi!*

Bab-bab sing perlu kotulis ana ing sajroning karanganmu kuwi upamané:

1. munggah gunung kuwi klebu éwoné olahraga
2. munpangaté olahraga munggah gunung
3. bab-bab sing wigati sing kudu digatèkake yèn kowé arep munggah gunung
4. bebayané munggah gunung

Bab-bab kuwi anggonmu nyritakake kena kowolak-walik, endi sing arep kocritakake dhisik lan endi sing arep koenggo panutuping karanganmu. Sing penting, critamu kudu runtut, tulisanmu cetha lan bener.

V. *Pacelathon ing ngisor iki owahana nganggo basa krama!*

Wulan : Vin, kowé wis éntuk silihan téndha?

Vivin : Uwis, olèhku nyilih menyang Gudép Saka Taruna-Bumi.

Wulan : Ya nganggo layang saka Kak Prapta?

Vivin : Hee. Wingi aku karo Ratih sowan Kak Prapta nyuwun layang kanggo nyilih téndha kuwi.

Wulan : Aku terna sowan Kak Prapta, ya, Vin. Aku ya arep nyuwun layang kanggo golèk silihan téndha.

- Vivin : Kowé arep golèk silihan menyang ngendi. Wul?
- Wulan : Kandhané Ndari, Gudep 007 SMP 5 duwé akèh. Aku arep nyilih rana.
- Vivin : Hee. SMP 5 pancèn duwé téndha akèh tur apik-apik. wong isih anyar.
- Wulan : Bésuk, kanggo ngisèni acara api unggun regumu arep ngetoni apa, Vin.
- Vivin : Wah, aku karo kanca-kanca durung mikir. Lha regumu piyé?
- Wulan : Aku ya durung mikir. Ning, sajaké wingi Ndari ngajak ngetoni sosiodrama.
- Vivin : Bab apa?
- Wulan : Perjuwangané Cut Nyak Dien, yèn ora klèru.
- Vivin : Wah, apik kuwi. Upama durung kopilih, aku ya kepéngin ngetoni sosiodrama bab kuwi.
- Wulan : Regumu bésuk sing arep ngetoni lomba PPPK sapa, Vin?
- Vivin : Wingi kanca-kanca milih Mariyam karo Nanik. Jalaran, Mariyam karo Nanik mèlu kegiatan PMR. Dadi, bab PPPK mesthiné wis mumpuni.
- Wulan : Ya wis, ayo Vin, sowan Kak Prapta. Aku arep nyuwun layang kanggo nyilih téndha, mengko mundhak selak ora komanan téndha.
- Vivin : Ayo, dakteraké.

VI. Wacan ing ndhuwur, Persami, apalna karo kanca-kancamu ana ing ngarep klas! Ana sing dadi Kak Prapta, ana sing dadi Andri, ana sing dadi Bawa, ana sing dadi Retna, ana sing dadi Badrun, lan sapituruté!

Wulangan ka-6

I. A. Tembangna bebarengan!

Rerepèn (Pangkur)

1. Jirak pindha mungging wana, (kesambi)
sayèng kaga wé rekta kang muroni, (kala, anggur)
nyenyambi kalaning nganggur,
wastra tumrap mastaka, (iket)
pangiketé wangsalan kang sekar
pangkur,
baon sabin ing nawala, (karya)
kinarya langen pribadi.
2. Sénthé lit sasanèng arga, (kajar)
lenging roga mina kinarya dhesthi, (planjer, dhuyung)
nglelejar lajering wuyung,
sikatan bang ngrembaka, (soka)
pinisuka kasukan saananipun,
wimbaning kang candra wéla, (purnama)
mrih **purna** pranawèng kapti.
3. Sarkara drawa linama, (kilang)
gelang swéda kramané marah siwi, (ali-ali, mulang)
ilang laliyèng wulangun,
mundhu lit dhaonira, (claket)
lumeketing kayuwananirèng kayun,
parab madyaning Pandhawa, (Arjuna)
sarjua arjaning dhiri.
4. Singgang gung kang piniyara, (winih)
mardi siswa kekawinirèng èstri, (mulang, wadu)
winèh winulangken wadu,
peputhut mong Pregiwa, (Janaloka)
kang suméwa paséwakaning **kalangun,**
pangrantamirèng pradangga, (sendhon)
sesendhonan genti-genti.

5. Wicara tanpa karana,	(ngayawara)
bebasané janma nunggal sapanti,	(dunung)
ngayawara tanpa dunung ,	
sampang panggilap wreksa,	(prenis)
peprenèsan linaras resmining kayun,	
narmada lit ngalang marga,	(kali)
tan liya amung ngrerepi.	

(Rerepèn, KGPA A MN IV)

B. Wangsulana kang patitis!

1. Ukara endi sing mratélakaké manawa pangarangé tembang Pangkur kuwi mung disambi nalikané nganggur?
2. Gatra endi sing mratélakaké manawa anggoné ngarang rerepèn kuwi kanggo nglipur ati sing lagi sedhah?
3. Wangsalan sing endi sing ngandhakaké manawa pangrakité tembang Pangkur kuwi mung kanggo nyenyeneng atiné dhéwé?
4. Mundhu sing godhongé ciyut kuwi jenengé apa? Ana ing ukara wangsalan ing kono ditebus nganggo tembung apa?
5. Cantrik utawa puthut sing momong Pregoné jenengé sapa? Ing wangsalan kono ditebus nganggo tembung apa?
6. Wangsalan kuwi ukara kaya déné cangkriman nanging mawa batangan. Batangané mung disrèmpèt sapérangan, dumunung ing sajroning ukara sing dadi isiné wangsalan kuwi. Coba isiné rerepèn kuwi wacanen tanpa maca "cangkrimané".

C. Ukara-ukara iki wacanen sing patitis, tembung sing cap-capané kandel kedalna sing trep!

1. **Pindhha** kuwi tembung kawi, tegesé kaya.
2. Wacan iki wis dakwaca **pindhho**, nanging aku durung ngerti maksudé.
3. Aku ora mlebu sekolah jalaran lara.
4. Anaké **loro**, kedhana-kedhini.
5. Dakentèni ora **teka**, sing **teka** mung layangé.
6. Ésuk-ésuk ngombé tèh **téko** gulané batu, pacitané jadah gorèng, wah nyamlengé.

7. Sandhangané diwadhahi **keba**, yaiku kanthong gedhé kang digawé nam-naman méndhong.
8. Dhadhungawuk angon **kebo** bulé pancal panggung, cacahé patang puluh.
9. Lawangé **menga**, mesthiné sing duwé omah ana.
10. Diundang ora gelem **méngo**, apa manèh mangsuli.

II. Tuladha

Lenging **roga mina kinarya dhesthi**.

Roga, mina, kinarya, lan dhesthi kuwi tembung kawi. Tembungé saiki: roga ateges lara, mina iwak loh, kinarya ateges kanggo gawé, dhesthi tegesé piala utawa srana kanggo ngguna gawé (nggunani).

A. *Mara tembung-tembung kawi sing cap-capané kandel ing ngisor iki terangna tegesé!*

1. Jirak **pindha** mungging wana.
2. Sayèng **kaga wé rekta** kang **muroni**.
3. **Wastra** tumrap mastaka.
4. Baon sabin ing **nawala**.
5. Kinarya langen **pribadi**.
6. Sénthé lit **sasanèng arga**.
7. **Wimbaning** kang **candra wéla**.
8. Mrih purna pranawèng **kapti**.
9. Gelang **swéda** kramané marah **siwi**.
10. Lumeketing kayuwananirèng **kayun**.
11. Parab **madyaning** Paṇdhawa.
12. Pangrantamirèng **pradangga**.
13. Bebasané **janma nunggal sapanti**.
14. Sampang panggilap **wreksa**.
15. **Narmada** lit ngalang **marga**.
16. **Tan** liya amung ngrerepi.

B. *Tembung-tembung kawi ing ngisor iki gawénen ukara sing luwes!*

1. wilis	6. sato
2. séta	7. janma
3. pita	8. éka
4. langking	9. purwa
5. rekta	10. akasa

III. Tuladha

Pinisuka kasukan **saananipun**.

Saananipun asalé saka tembung **lingga ana**, olèh **ater-ater sa lan panambang ipun**. (sa + ana + ipun)

Saananipun tegesé pira anané.

A. *Tembung-tembung mawa ater-ater sa ing ngisor iki terangna tegesé!*

1. Dhuwité ditukokaké gula, uyah, janganan lan beras **saliter**.
2. **Sasoré** bendhé lungguh nèng ngarep TV kok ora kesel.
3. Ana ing Surabaya Kotik **sapondhokan** karo Lestari.
4. Aku mau weruh ula gedhéne **sauwit pucang**.
5. Santosa boyong menyang Sumatra **saanak-bojoné**.
6. **Sarampungé** nggarap PR, Tuti ngajari adhiné matématika.
7. Surip **sasasiné** diblanja pitung puluh lima èwu.

B. *Tembung-tembung mawa ater-ater sa ing ngisor iki gawénen ukara sing luwes!*

1. sahèktar	5. sagudèlé
2. sakésuk	6. sapungkuré
3. saasrama	7. satauné
4. salengen	

IV. Tembang Dhandhanggula sapada ing ngisor iki tulisen nganggo aksara Jawa!

Carang wreksa ingkang jamang tambir,
ora gampang wong mengku negara,
baligo amba godhongé,
kudu santosèng kalbu,
tengarèng prang andheging riris,
dèn teteg tranging cipta,
sendhang niring ranu,
sasat ana ing palagan,
kasang toya garinging mina jaladri,
yèn apes kawirangan.

V. Pacelathon ing ngisor iki wacanen kang patitis!

A. Dhialèk Ngayogyakarta

Bu Eli : Lo, kok kowé, Mbok? Takarani sapa tamuné. Wis suwé lehma ngenteni?

Mbok Merta : Sampun, Ndara.

Bu Eli : Iki mau aku rak *agi* adus. Dikandhani nèk ana tamu. Takarani sapa. Dha slamet ta, Mbok Merta?

Mbok Merta : *Injih*, pangèstunipun Ndara sami saras kémanon. Ndara rak *injih* sami wilujeng ta?

Bu Eli : Ya kaya ngéné iki, Mbok. Wah, ya kaya ngéné, Mbok Merta, ... supek banget omahku. Wis cilik ... gèk barang-barangé kaya ngéné akèhé. Tempat tidhur lima waé sing bisa dipasang ming loro.

Mbok Merta : La punika, méja kursi kilèn punika *njih* namung dipun tumpuk.

Bu Eli : Ha ya kuwi! Mangka barang-barang saka Jakarta durung teka kabèh. Anu kok, Mbok, ... takkon aja dikirim dhisik, sadurungé aku éntuk omah sing gedhé.

Mbok Merta : *Injih*, Ndara. Tenèh mangké dospundi yèn barang-barang dhateng, papan dèrèng wonten.

Bu Eli : La wong ndara kakung swargi ki remenané tetuku barang-barang ta, Mbok. Mangka dhèk semana ndara-kakung kuwi apa-apa *ming* kari aba. Barang-barang prasasat teka dhéwé.

Mbok Merta : O, *injih*. Ndara Reny kok boten ketingal punika, Ndara?

Bu Eli : Ah embuh iki mau! Sajaké kok latihan renang.

Mbok Merta : Renang punika menapa, Ndara?

Bu Eli : Renang ki ... nglangi.

Mbok Merta : O ...!

Bu Eli : Aku ki jané rak selak sedhah manggon nèng kéné ki. Tumrap aku keciliken omah iki, senadyan aku ki *ming* batih loro karo anakku Reny. Ha iya ... terus piyé lehma nggolèkké omah, Mbok?

- Mbok Merta : Marak kula mriki punika rak badhé nyaosi katrangan anggèn kula dipun utus.
- Bu Eli : Ha iya, terus piyé? Olèh gawé ora? Coba ta, kowé weruh dhéwé ... barang larang-larang dha pating pethethek kaya ngéné. Selak sebah atiku jé, Mbok.

(*Golèk Séwan Omah, Kus Sudyarsana, Bunga Rampai Sastra Jawa Mutakhir, J.J. RAS*)

B. Dhialèk Banyumas

- Biyung : Ya, Allah, jebulanè kiyè agi wiwit baé. *Dènéng* si ora, mau gugup baè kesusu-susu mangkat.
- Bapa : E, mbokké kiyé, keprigèn si. Wong mau nang *gili* kana kepethuk kang Naya jeré. *Dhèwèkké* wis sekang pasar. Jarè nyangking bodin sapikul baè wis payu 4000 pèrak.
- Biyung : Busèt-busèt. *Dènéng* payu temen *si ya*. Mbok digelis, bodiné *dhèwèk* kiyè dibukak.
- Bapa : Mulané kiyè tak gasiki si apa. Wis *nganah* Mbokké, dibakarena bodin sisan. Dadi mengko *inyong* ngaso, bodinè wis mateng.
- Biyung : *Mengkin* Samin mawon bapakké. Wong kula ajeng olah-olah jerè.
- Bapa : Ya, Allah, sadhèlèt baé. Nèk Samin kon ngè-nèh sing angon keboné si sapa.
- Biyung : Enggih ta mpun. Mriki kula *brongosaken* sadhèlèt.

(*Medan Bahasa Basa Jawi* nomer 4, April 1957 Tahun II)

VI. Pethikan ing ngisor iki tembangna!

Gambuh

1. Sekar Gambuh ping catur,
kang cinatur polah kang kelantur,
tanpa tutur ketula-tula ketali,
kadaluwarsa kepatuh,
katutuh pan dadi awon.
2. Aja nganti kebanjur,
sebarang polah kang nora jujur,
yèn kebanjur sayekti kojur tan becik,
becik ngupayaa iku,
pitutur ingkang sayektos.
3. Tutur bener puniku,
sayektiné apantes tiniru,
nadyan metu saking wong sudra papèki,
lamun becik nggoné muruk,
iku pantes sira anggo.
4. Ana pocapanipun,
adiguna adigang adigung,
pan adigang kidang adigung pan èsthi,
adiguna ula iku,
telu pisan mati sampyoh.
5. Si kidang umbagipun,
ngandelaken kebat lampahipun,
pan si gajah ngandelaken geng ainggil,
ula ngandelaken iku,
mandiné kalamun nyakot.
6. Iku upaminipun,
aja ngandelaken sira iku,
sutèng Nata iya sapa kumawani,
iku ambeké wong digung,
ing wasana dadi asor.

7. Adiguna punika,
ngandelaken kapinteranipun,
samubarang kabisan dipun dhèwèki,
sapa bisa kaya ingsun,
tosing prana nora énjoh.
8. Ambek adigang iku,
ngungasaken ing kasuranipun,
paratantang candhala anyenyampahi,
tinemenan nora pecus,
satemah dadi geguyon.
9. Ing wong urip puniku,
aja nganggo ambek kang tetelu,
angangoa rèrèh ririh ngati-ati,
dèn kawangwang barang laku,
kang waskitha solahing wong.

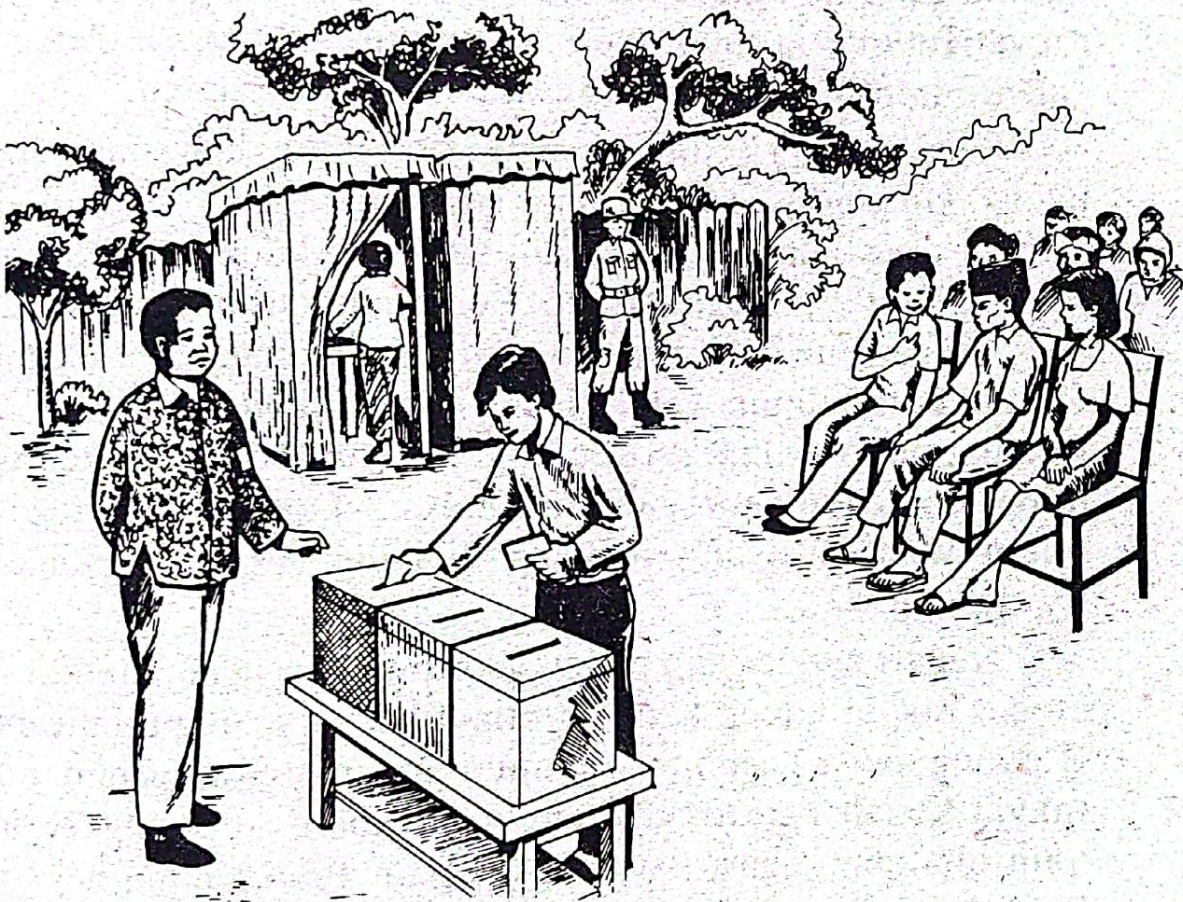

(*Wulangrèh*, Ingkang Sinuwun Paku Buwana IV)

Wulangan ka-7

A. Wacanen batin!

Pemilihan Umum

Negari Republik Indonesia punika negari *demokratis* ingkang adhedhasar Pancasila lan Undang-Undang Dasar taun 1945. Tembung *demokrasi* asalipun saking basa Yunani *demos* lan *kratia*. *Demos* ateges rakyat, lan *kratia* ateges papréntahan. Negari demokratis inggih punika negari ingkang panguwaosing papréntahanipun wonten ing tanganing rakyat. Dados, ing negari demokratis punika ingkang kuwaos rakyat. Liripun, sadaya pranataning negari ingkang yasa saha ingkang netep-åken rakyat, lumantar para wakilipun.

Ing Negari Republik Indonesia bebadan ingkang dados wadhahipun para wakiling rakyat punika kawastanan *Dewan Perwakilan Rakyat* kacekak DPR, saha *Majelis Permusyawaratan-*

an Rakyat dipun cekak MPR. Para warganing MPR punika sedaya warganipun DPR kawewahan para utusanipun golongan lan para utusan dhaérah. Warganipun MPR tikel kalhipun warganing DPR.

Para wakilipun rakyat ingkang sami lenggah wonten ing *Dewan Perwakilan Rakyat* punika kapilih lumantar *Pemilihan Umum*, utawi Pemilu. Rakyat Indonesia ngawontenaken Pemilu gangsal taun sepisan. Dados, saben gangsal taun sepisan rakyat Indonesia milih para wakilipun ingkang pinitados lenggah wonten ing *Dewan Perwakilan Rakyat* punika.

Pemilihan Umum punika sipatipun langsung, umum, bébas, lan wados. *Umum* tegesipun sadhéngah bangsa Indonesia ingkang manut pranatan sampun kénging milih utawi wenang pinilih, kénging tumut Pemilihan Umum punika. *Langsung* tegesipun rakyat anggènipun nindakaken Pemilihan Umum boten dipun wakili tiyang sanès. *Bébas* tegesipun rakyat wenang milih wakilipun sinten kémawon, boten wonten tiyang utawi golongan sanès wenang meksa. *Déné wados* tegesipun boten wonten tiyang ingkang wenang sumerep pilihanipun tiyang sanès.

Negari wonten ing panguwaosipun rakyat. Ing ngriki boten ateges rakyat lajeng kénging tumindak sapurunipun piyambak. Rèhning negari sampun wonten ing panguwaosipun rakyat, rakyat kedah ngertos dhateng kuwajiban saha tanggel jawabipun dhateng negari lan bangsanipun. Pranataning negari ingkang karacik saha katetepaken déning rakyat lumantar para wakilipun kedah kaenut, supados lampahing papréntahan saha lampahipun gesang bebrayan rancag nir ing sambékala. Lancaring lampahipun papréntahan lan gesang bebrayan badhé mahani ayem tentrem lan karta raharjanipun bangsa lan negari.

B. Wangsulana kang patitis!

1. Tembung **demokrasi** kuwi asalé saka basa apa, lan apa tegesé?
2. Negari **demokratis** kuwi negara sing kepriyé?
3. Ana ing negara kang **demokratis** apa rakyat kena tumindak sakarepé dhéwé?

4. Saben pirang taun sepisan bangsa Indonesia nganakaké Pemilihan Umum?
5. Pemilihan Umum kuwi sipaté kepriyé? Terangna!

C. **Ukara-ukara iki wacanen sing patitis!**

1. Sapa wongé ora serik, diunèk-unèkaké ana ing ngarepané wong akèh.
2. Ngendi ana wong mati bali nèng donya.
3. Ngendi ana wong tuwa nggegadhang anaké dadi durjana.
4. Sapa ora seneng atiné, dikabari anaké lulus sekolahé.
5. Apa pantes dituturi wong tuwa mangsuli sakecap genti sakecap ngono kuwi.

II. **Tuladha**

Jarot **dipilih** kanca-kancané dadi ketua klas.
Dipilih tegesé ditetepaké.

A. *Mara tembung-tembung sing cap-capané kandel ing ngisor iki terangna tegesé kaya tuladha!*

1. Wong tuwa ora **pilih asih** marang anak-anaké.
2. Tékadé bangsa Indonesia **pilih mati** tinimbang dijajah bangsa liya.
3. Sing ndhèrèkaké tindaké sang Sénapati kabèh **prajurit pilihan**.
4. Kadigdayané sang Sénapati **pilih tandhing**.
5. Ora **pilih drajad**, ora **pilih pangkat**, sapa baé bisa ngusadani gerahé sang Putri bakal didhaupaké karo sang Putri.
6. Pemilihan Umum wis **kelakon** kanthi slamet lan rancag.
7. Aku ajarana **lakuné étungan** iki.
8. Lulus SMP umurku **limalas taun mlaku**.
9. Jarit bathikan Lasem yèn didol ana ing Sala ora **laku**.
10. Tembang Gedhé Citramengeng kuwi **laku 12 pedhotan 6 – 6**.

B. *Tembung-tembung iki gawénen ukara sing luwes!*

1. nggantung laku	4. lelaku
2. lakuning satriya	5. lakon
3. ahli laku	6. lelakon

III. Tuladha

- a. Lampahipun papréntahan rancag. (J/W)
lambahipun papréntahan : jejer
rancag : wasésa
- b. Papréntahan lampahipun rancag. ($J/\frac{W}{J W}$)
Papréntahan : jejer
lambahipun rancag : wasésa
(lambahipun: jejer; rancag: wasésa)

Ukara kapisan ukara lamba, ukara kapindho ukara camboran.

Ukara-ukara iki udhalen kaya tuladha!

1. a. Klambiné Binu anyar.
b. Binu klambiné anyar.
2. a. Kali kuwi banyuné bening.
b. Banyuné kali kuwi bening.
3. a. Basuki gambarané apik.
b. Gambarané Basuki apik.
4. a. Hawa tanah pegunungan kuwi seger.
b. Tanah pegunungan kuwi hawané seger.
5. a. Bocah kuwi patrapé ngresepaké.
b. Patrapé bocah kuwi ngresepaké.
6. a. Bapak keboné akèh.
b. Keboné Bapak akèh.
7. a. Putrané Bulik pinter-pinter.
b. Bulik putrané pinter-pinter.
8. a. Garapané Sardi salah kabèh.
b. Sardi garapané salah kabèh.
9. a. Untuné Sundari gingsul.
b. Sundari untuné gingsul.
10. a. Gandhung kancané akèh.
b. Kancané Gandhung akèh.

IV. Tuladha

1. fakir miskin :   **بئس الحياض**
2. khusnul khatimah :   **كحسب كحسب كحسب**
3. zakat fitrah :   **كحسب كحسب كحسب**
4. barang ghaib :   **كحسب كحسب كحسب**
5. lagi dzikir :   **كحسب كحسب كحسب**

كح (kh)   **بئس** (f)   **كحسب** (z)   **كحسب** (gh)   **كحسب** (dz)

Jenengé aksara rékan, kanggo nulis tembung manca, upamané tembung Arab.

Tulisen nganggo aksara Jāwa!

1. khalifah	6. akhir zaman
2. khatijah	7. Abdul Ghafur
3. fardu	8. Abdul Ghani
4. fajar	9. Akhli dzalil
5. banyu zam-zam	10. ziyarah

V. Pacelathon iki owahana nganggo basa ngoko!

Pemilihan Umum

- Irwan : Kim, sampéyan sampun naté tumut pemilihan umum?
- Dakim : Dèrèng. Awit, nalika dipun wonteni pemilihan umum kala taun kepengker punika umur kula dèrèng ayekapi.
- Irwan : Bénjing, menawi kula lan sampéyan sampun wonten ing SMA, menawi kaleres wonten pemilihan umum malih, bokmanawī kula lan sampéyan sampun saged tumut milih.

- Dakim : Kula kinten ngaten. Kula pancèn sampun kepéngin tumut milih wakil-wakilipun rakyat ingkang sami lenggah wonten ing **Dewan Perwakilan Rakyat**.
- Irwan : Kula ugi ngaten. Sedaya warganing negari ingkang adhedhasar demokrasi temtu kepéngin gadhah wakil pilihanipun piyambak ingkang sami lenggah wonten ing **Dewan Perwakilan Rakyat** punika.
- Dakim : Sampéyan émut sipatipun pemilihan umum ing negaripun piyambak ngriki, Ir?
- Irwan : O, apal. Pemilihan umum punika sipatipun langsung, umum, bébas, lan rahasia. Limrahipun lajeng dipun cekak **lubèr**.

VI. Pethikan ing ngisor iki wacanen kang patitis! Yèn kowé nanggori tembung sing kowé durung ngerti tegesé, suwunna priksa marang bapak utawa ibu gurumu, utawa golèkana ana ing bausastra utawa kamus!

.....

Meksa Gagal

Oto kalih-kalihipun lajeng sami bidhal. Lampahipun saé, swantenipun motor boten wonten gèsèhipun, mratandhani oto ingkang risak sampun pulih kados waunipun.

Priyantun tetiga wau bingahipun boten kénging winiraos. Rumaos tapi kanugrahaning Allah, oncat saking raos pegel, atis, lan sumelang. Inkang èstri sanjang dhateng ingkang jaler kanthi bingah, katitik saking lagu lan swantenipun:

"Kuwi mau sapa ta, Pak?"

"Embuh ya, Bu."

Anakipun nyambeti, "Dhateng Bapak kok matur 'ndara'. Sajak sampun sumerep."

"Kiraku ya uwis, nanging aku durung weruh. Ayakna sopir taksi."

"Ah kiraku dudu, Pak. Wong bocahé bagus, ki, polatané jatmika."

"Apa sopir taksi kuwi ora kena duwé rupa bagus lan polatan jatmika?"

"Ayaké nèk manut Ibu, rupa bagus kuwi dadi monopoliné priyayi. Paduné Ibu kuwi mung arep ngalem baé, dumèh gelem nulungi."

"Ya ora ngalem mono, wong nyatané. Kono pikiren! Ing ngatasé durung nganti diendheg kpk mandheg dhéwé. Ora dijaluki tulung, banjur nulungi. Duwé pangéman menyang bapakmu déning kegrimisan, tur tembungé kaya ngana mau, hara ta, andak watak kaya ngono mau dumunung ana angger uwong?"

"Nanging iya bener kandhané ibumu kuwi, Tin. Apa kowé ora weruh nomeré oto buri mau, Tin?"

"Punika wau terang wonten bordipun hūrauto, AA nomer 1013."

"Apa dudu taksi Parakan?"

"Kados sanès, Pak, sadangu kula wonten Parakan dèrèng naté sumerep dhateng sopir punika. Punapa malih taksi Parakan ingkang kathah Dodge, sareng punika wau mèrek: Buick."

"Diparingi persèn kok ora gelem ya, Pak?"

"Hla ya kuwi!"

"Kiraku kurang, Pak!"

"Mau arep takwènèhi seringgit; rumangsaku wis mèmper. Nanging sopir mau durung weruh pira anggonku arep mènèhi. Dadi tetep yèn dhèwèké ora gelem nampani. Ya mèmper, wong iku yèn bagus, dhasar wataké alus, mesthi sugih kaprawiran!"

"Ah, Bapak iki saiki ngalem, tiru-tiru Ibu!" Yektosipun anakipun ing batos ngleresaken cariyosipun bapak lan ibunipun. Nanging limrah, kenya punika boten purun ngalem dhateng jaka wonten sangajengipun tiyang ingkang dipun rikuhi.

"Wis ngéné waé, mengko yèn tekan Parakan diendheg, utawa samangsa dhèwèké mandheg, endang kandhaa aku!"

"Inggih, Pak."

"Iya, Pak, aku rujuk. Lan manèh diimbui seringgit engkas, minangka patukoné kaprawirané lan pangémané menyang kowé."

"Iya, karepku ya ngono kok, Bu."

Lampahipun oto kalih wau remben sanget, jalaran sasampunipun nglangkungi dhusun Kledung, marginipun tansah mandhap lan rumpil, tur kathah énggok-énggokanipun ingkang nyikut, dhasar ing wanci dalu tur grimis.

(Ngulandara, Margana Jayaatmaja)

Wulangan ka-8

I. A. Wacanen batin!

Catur Warga

Tembung "catur warga" punika tembung camboran. Ing-
gih punika camboranipun tembung "catur" lan tembung
"warga". Catur tegesipun sekawan, warga tegesipun batin
utawi sanak sedhèrèk. ingkang tunggil sagriya. Sapunika tem-
bung "catur warga" punika kanggé mastani kulawarga utawi
brayat ingkang batihipun wonten sekawan, inggih punika
bapak, ibu, lan anak kalih.

Brayat utawi kulawarga catur warga punika dados idham-
idhamanipun bebrayan bangsa Indonesia. Liripun, sapunika
bebrayan bangsa Indonesia sami milih dhapukaning brayat ing-

kang awujud kulawarga catur warga punika. Pilihanipun bangsa Indonesia punika jumbuh kaliyan dhawuhipun negari ing bab pandhapuking kulawarga ingkang adhedhasar sesanti "Norma Keluarga Kecil Bahagia Sejahtera", karingkes NKKBS. Ingkang dipun kajengaken "keluarga kecil" ing ngriki inggih punika kulawarga utawi brayat ingkang batihipun namung sekedhik, inggih punika kulawarga catur warga punika.

Kénging punapa ing bab pandhapuking kulawarga negari milih wujuding "keluarga kecil" utawi ingkang kawastanan kulawarga catur warga? Kénging punapa negari boten milih kulawarga ingkang brayatipun kathah? Prakawis punika wonten sambung rapetipun kaliyan idham-idhamanipun bangsa Indonesia, inggih punika ndhapuk bebrayan agung bangsa Indonesia ingkang adil, gemah ripah, tata tentrem karta raharja lair lan batos, adhedhasar Pancasila lan Undang-Undang Dasar taun 1945.

Ada-ada ndhapuk bebrayan agung bangsa Indonesia ingkang adil lan makmur punika boten saged pisah kaliyan ada-ada pandhapukipun kulawarga ingkang sekéca, ayem tentrem karta raharja. Liripun, gemah ripah lan ayem tentremipun bebrayan agung bangsa Indonesia temtu ndayani ayem tentreming kulawarga. Lan, kosok wangsulipun, ayem tentrem lan karta raharjaning kulawarga temtu ndayani dhateng ayem tentrem lan karta raharjaning bangsa lan negari.

Sedaya kulawarga kepéngin gesang sekéca. Sedaya kulawarga kepéngin gesang ayem tentrem karta raharja, kacekapan sedaya kabetahanipun, lan kadumugèn sedaya kekajenganipun. Kekajengan lan kabetahanipun tiyang punika kathah lan mawarni-warni. Sedaya tiyang betah tedha, sandhang, papan, kesarasan, kapinteran, lan sapanunggilanipun. Kanggé nyekapi sedaya kabetahan punika perlu ragad.

Kanggé nyekapi kabetahaning kulawarga punika, brayat ingkang batihipun kathah betah ragad kathah, déné brayat ingkang batihipun sekedhik cekap ragad sekedhik.

Minangka gegambaran tumrap prakawis punika, mangga dipun ungak tuladha ing ngandhap punika:

Brayat A batihipun sedasa. Inggih punika bapak, ibu, lan anak wolu. Brayat B batihipun sekawan. Inggih punika bapak,

ibu, lan anak kalih. Kanggé kabetahaning tedha, panganggé, papan, panggulawenthah, kasarasan, "hiburan", lan sasaminipun, kulawarga A betah ragad langkung kathah katimbang kulawarga B. Menawi ragad utawi pamedal ingkang kanggé nyekapi kabetahanipun kulawarga A lan kulawarga B punika sami, lan caranipun ngenik-enik ugi sami, temtu kawontenaning gesangipun kulawarga B langkung saé tinimbang kulawarga A. Cethanipun mekaten. Saupami kulawarga A pamedalipun satus sèket èwu rupiyah sewulan, lan kulawarga B pamedalipun ugi satus sèket èwu rupiyah sewulan, menawi sami ngatos-atosipun, kawontenanipun kulawarga B, manut, pètangan, temtu langkung sekéca tinimbang kawontenanipun kulawarga A.

Pratélan ing nginggil punika ngéngingi kabetahaning tiyang utawi kabetahaning kulawarga ingkang asipat lair. Pranyata kulawarga ingkang bathipun kathah bot-répotipun ugi kathah. Makaten ugi ing bab sanès, upaminipun bab sesrawungan. Ing babagan sesrawungan antawisipun batih sami batih, utawi ing antawisipun kulawarga lan kulawarga, kulawarga ingkang bathipun kathah andhakanipun wonten-wonten kémawon bab-bab ingkang njalari kiranging raos tentrem. Wonten-wonten kémawon jalaran ingkang dados dhadhakaning raos cuwa lan sisah. Upaminipun wontenipun raos mèri, pasulayan lan sanès-sanèsipun. Bab bot-répotipun kulawarga ingkang bathipun kathah punika kados-kados boten tebih kaliyan maknanipun uran-uran sekar Pocung ing ngandhap punika:

Bapak Pocung anak akèh gawé bingung,
mangka nakal-nakal,
siji meneng siji nangis,
kala mangsa malah rèwèl bebarengan.

Mila boten lepat, menawi kanggé nggayuh bebrayan agung ingkang ayem lan tentrem kedah dipun sranani ndhapuk kulawarga ingkang kawastanan "Norma Keluarga Kecil Bahagia Séjahtera", utawi kulawarga catur warga.

B. Wangsulana kang patitis!

1. Brayat catur warga kuwi brayat sing kepriyé?
2. Kepriyé kulawarga sing becik manut panemuné bangsa Indonésia saiki?

3. Mbangun bebrayan agung sing gemah ripah, adil lan tata tentrem karta raharja kuwi kudu disranani ndhapuk kulawarga sing kepriyé?
4. Umumé, brayat sing batihé akèh karo brayat sing batihé sethithik kuwi répot sing endi?

C. Wacanen sing patitis, tembung sing cap-capané kandel kedalna sing trep!

1. Gesangipun rekaos **sebab** bathipun kathah, pamedalipun sekedhik.
2. Ing **ngandhap** punika tuladha bab bot-répotipun brayat ingkang bathipun kathah.
3. Prakawis punika **saged** dipun ungak ing tuladha punika.
4. Tulus **nggeget** untu kanggé ngampet nesunipun.
5. Kanggé nyekapi betahipun ingkang boten sekedhik punika perlu **ragad** kathah.
6. Bulik **mragat** ménda kanggé ngluwari nadar.
7. Kula badhé **mapag** Bulik dhateng setasiyun.
8. Potelotipun sampun **papak**, kanggé nyerat kirang saé.

II. Tuladha:

- a. Kulawarga **catur** warga punika kulawarga ingkang bathipun sekawan.
Catur tegesé papat.
- b. Aja susah yèn **dicatur** uwong, nanging aja pisan-pisan kowé seneng nyatur uwong.
Dicatur = digunem

Tembung catur kang ateges papat lan tembung catur kang ateges gunem kuwi jenengé *tembung homonim*.

A. Tembung-tembung homonim ing ngisor iki terangna tegesé!

1. a. Jaka Tingkir nyabrang Bengawan Sala nganggo **gèthèk**.
b. Tatuné wis mari nanging isih kétok **gèthèké**.

2. a. Bisamu mung **maoni** nanging ora bisa nandangi dhéwé.
b. Woh **maoni** kuwi rasané pait banget.
3. a. Yèn dakwènèhaké satus, aku **buk**.
b. Lakuné tumpakan kepeksa mlipir turut pinggir amarga **buké** rusak.
4. a. Prekara kuwi wis **dakpupus**, wis ora dakpikir abot.
b. Coba mamahana **pupus** jambu, yèn jodho rak énggal pampet.
5. a. Katekané **panjangka** kudu sarana diseti-yari.
b. Anggit tuku garisan, **jangka**, potelot, lan setip.

B. *Tembung-tembung homonim iki gawénen ukara sing luwes!*

1. a. mawa = geni areng sing mengangah
b. mawa = nganggo
2. a. kalong = araning kéwan iber-iberan
b. kalong = suda
3. a. waton = pinggiraning ambèn (lincak)
b. waton (wewaton) = pathokan, paugeran
4. a. glendhèh = kacang cina sing isih enom
b. glendhèh-glendhèh = mlaku lon-lonan sakepénaké
5. a. jujul = ora sedheng amarga barang sing disèlèhaké kedawan
b. jujul = dhuwit turahaning pambayar

III. **Tuladha:**

- a. Kowé mengko yèn difari **gelema**. (ukara agnya/ukara pakon).
gelema = akon supaya gelem
- b. **Gelema** yèn kepeksa, sing akon dadi ora kepénak.
(ukara sambawa)
gelema = sanajan gelem

A. *Ukara-ukara ing ngisor iki ukara sambawa apa ukara agnya?*

1. Yèn ora ana alangan, sésuk **tekaa!**
2. **Tekaa** yèn telat, ora ana gunané.

3. **Sinaua** yèn srampangan, mangsa bisaa nggarap.
4. **Sinaua** sing ajeg!
5. **Mangkata** saiki, mumpung durung udan!
6. **Mangkata** mau-mau, ora kepancal sepur.
7. Yèn sida menyang Mrican: **mampira** ana dalemé Bulik!
8. **Mampira** yèn mung sedhéla, tiwas kaya ngimpi.
9. Yèn ngantuk **turua**!
10. **Turua** yèn mung sedhéla, tiwas nyang sirah ngelu.

B. *Tembung-tembung ing ngisor iki gawénen ukara pakon lan uga ukara sambawa!*

- a. dandana
- b. sangua
- c. matura
- d. jejamua
- e. takona

IV. Pethikan ing ngisor iki tulisen nganggo aksara Jawa!

Ing salabetipun sèket taun mindhkipun bangsa Indonésia watawis satus yuta jiwa. Kala ngumandhangaken kamardikanipun, cacahipun warga bangsa Indonesia saweg wonten pitungdasas yuta, sapunika sampun mindhak dados satus pitungdasas yuta. Dados, ing salabetipun sèket taun cacahipun bangsa Indonesia mindhak dados tikel kalih langkung. Mindhkipun warganing negari ingkang cepet sanget punika ngrerendheti lampahing pambangunan. Mila, indhaking warganing negari punika kedah tumuli dipun pekak. Brayat énggal kedah ndhapuk kulawarga ingkang batihipun namung sekédhik, inggih punika ingkang kawastanan catur warga.

V. Pacelathon iki owahana nganggo basa krama, sarta banjur apalna ana ing ngarep kelas!

- Wahyu : Wan, ayo sowan Pakdhé!
 Iwan : Ana perlu apa, kok kadingarèn awan-awan ngejak sowan Pakdhé.
 Wahyu : Arep nyuwun priksa bab wingi kaé.
 Iwan : Bab wingi sing endi, ta?
 Wahyu : Kaé lho, dhawuhé Pak Guru wingi kaé.

- Iwan : O, dhawuhé Pak Guru bab ngarang nganggo basa Jawa wingi kaé ta?
- Wahyu : Bener.
- Iwan : Sing arep kosuwunaké priksa apané?
- Wahyu : Isiné. Aku butuh sesurupan sing gamblang bab sambung rapeté antarané "Norma Keluarga Kecil Bahagia Sejahtera" karo lakuning pembangunan nasional, lan gandhèng cènèngé NKKBS kuwi karo idham-idhamané bangsa Indonesia.
- Iwan : Wah, perlu banget kuwi. Apa kira-kira pakdhému ora répot lan kersa nerangaké?
- Wahyu : Takkira Pakdhé ora répot, lan mesthi kersa nerangaké.
- Iwan : Yèn ngono, ayo takkancani. Aku ya kepéngin ngerti.

VI. Pethikan ing ngisor iki wacanen kang patitis!

Keluwargané Bu Nyai Blorong

Swasana nalika dhahar kaya dipathet. Ora ana sing cemuwit, kabèh meneng. Gunemana ya cekak-cekak banget. Aku dhéwé ya mikir lelakonku sedina iki mau. Sega dadi angél dimamah. Kejaba kuwi atiku pijer-pijer trataban selak kepéngin ngerti isiné layang warisan. Dakkira ya layang kuwi sing marahi wong-wong kurang rembugé.

Sing ngadeg dhisik saka kursi dhahar Pak Bei Talikepuh. "Aku kudu énggal niliki lampu kamarku, wis sida dijogi lenga apa durung mau," ngendikané nalika arep ninggalaké kamar dhahar. Jengkaré dietutaké wong-wong liyané. Herjanjam ngetut Dhimas Murdanu. Déné aku mbarengi lakuné Jeng Murni kang kamaré kebeneran saener karo kamarku.

"Kula selak kepéngin mbikak serat punika," celathuné Jeng Murni dhisiki blaka. "Sejatosipun kula inggih kepéngin wicanten kaliyan Mbak Laras. Rak dangu ta, panjenengan wonten ngriki?" "Embuh ya. Aku durung duwé ketetapan. Anu, Bu Nyai Werti iku .... ngasta apa ta, dhèk sugengé?" pitakonku nyekak. kekarepané

Jeng Murni. Nalika mlaku bareng iku aku rumangsa risi krungu thak-thok swara tekené kenya pincang kuwi. Teken kang meng-kono mesthi antep banget.

"Sudagar mas-inten. Juragan sinjang. Bikak gadhé partikuliran. Wah, kathah ta sampun ikhtiyaripun. Tiyang sakampung ngriki mèh sadaya berah bathik dhateng Bu Nyai Werti," wangsulané Jeng Murni.

"Wataké kepriyé?"

"Keras sanget. Keras, tliti, waskitha, pinter sanget, nanging inggih adil. Ngantos dumugi ing sédanipun, gegalihanipun taksih tatas lan cetha. Bu Werti punika priyantun praktis, pramila dalem agengipun semanten boten kathah tiyangipun. Abdi ingkang kinasih inggih namung Pak Truna. Mbakyu, Mbakyu, suku kula punika yèn dipun oprasi punapa saged saé inggih?" ing pungkasané rembug Jeng Murni ganti bab.

"Kiraku bisa," ujarku ora yakin, mung kanggo nglelipur.

"Kula lajeng saged mlampah tanpa teken?"

Aku tetep mangsuli rada seret, "Mmmm, ayaké bisa."

"Pinten inggih, wragadipun?" pitakoné ngangseg.

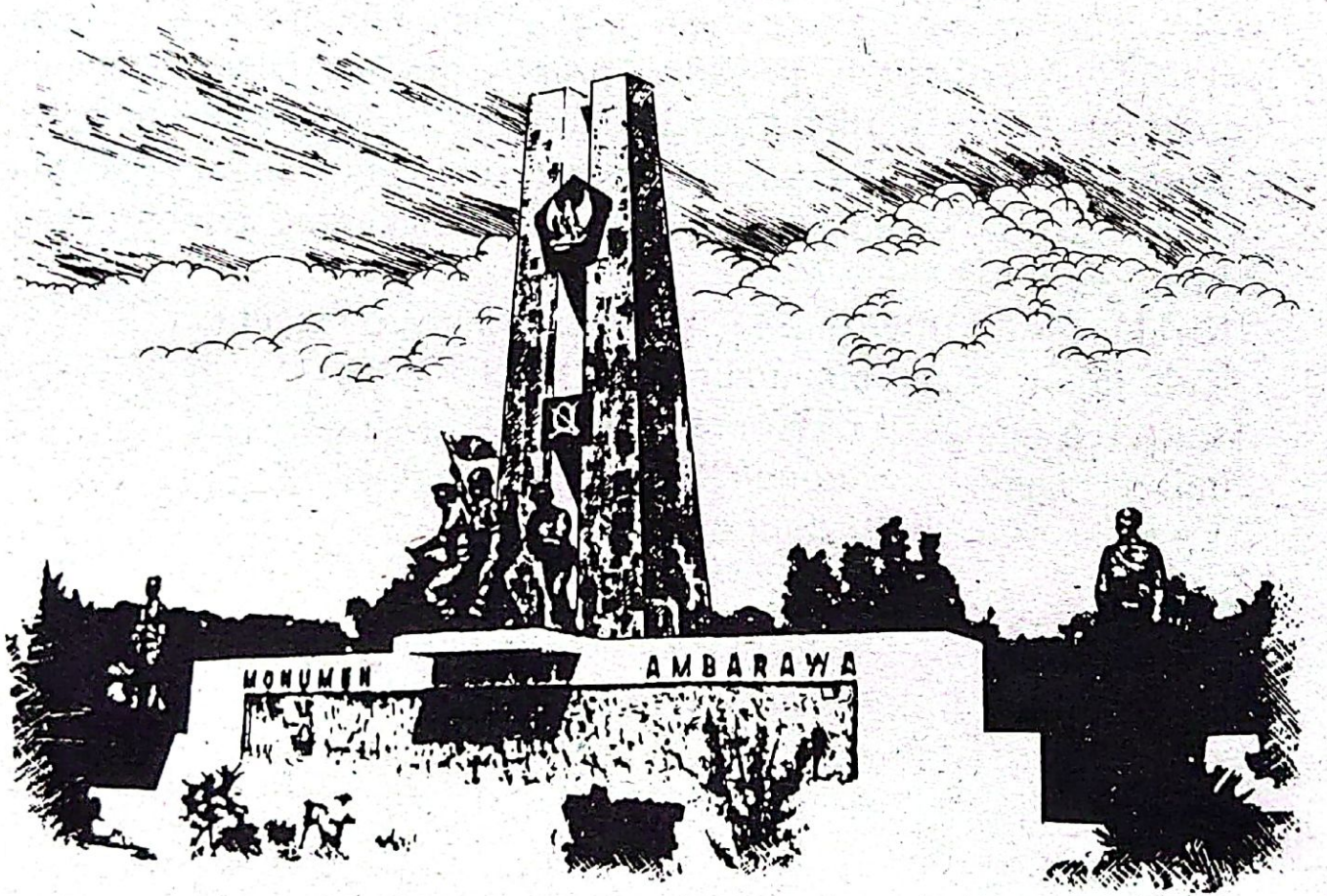
Aku welas. Ora wani dora manèh.

(Pethité Nyai Blorong, Peni)

Wulangan ka-9

I. A. Wacanen batin!

Palagan Ambarawa

Kalih wulan sasampunipun bangsa Indonesia ngumandhangaken kamardikanipun, tentara Sekutu mlebet ing kitha Semarang, dipun pandhégani déning Brigadir Jéndral Bethel. Dhatengipun tentara Sekutu punika dipun tampi kanthi raos bingah déning warganipun kitha Semarang, awit criyosipun tentara Sekutu, dhatengipun punika saperlu ngurus tawananing perangipun, inggih punika wadyabala Jepang ingkang saweg kémawon asrah bongkokan. Malah, tentara Sekutu criyos bilih piyambakipun boten badhé ngarubiru kamardikanipun bangsa Indonésia. Inggih awit saking punika, Bapak Gubernur Jawi

Tengah lajeng tawi bantuan dhateng Sekutu arupi tedha lan kabetahan-kabetahan sanèsipun.

Boten kanyana-nyana, dhatengipun wadyabala Sekutu punika dipun goncèngi tentara NICA, tentaranipun Pamaréntah Walandi. Kanthi dhedhemitan, tentara Sekutu lan NICA nggremet mangidul dumugi Ambarawa lan Magelang. Wonten ing ngriku Sekutu lan NICA ngluwari Walandi ingkang sami dados tawanan, boten kanthi rembagan rumiyin kaliyan Pamaréntah Republik Indonesia. Prakawis punika tentu kémawon ndadosaken runtikipun bangsa Indonésia. Rumaos kamardikanipun dipun rèmèhaken, Sekutu lan NICA ing Magelang dipun gebag ing perang. Dipun pandhégani déning Brigadir Jéndral Bethel, Sekutu lan NICA medal saking Magelang mundur dhateng Ambarawa. Munduripun tentara Sekutu lan NICA punika dipun oyak déning Resimèn Kedu Tengah ingkang dipun pandhégani Letnan Kolonèl M. Sarbini. Ing samargi-margi dipun cegat déning pasukan Angkatan Muda saha pasukan gabungan saking Surakarta, Suruh, lan Ambarawa. Dumugi ing Ambarawa, tentara sekutu lan NICA kepéngin badhé ngebroki laladan punika. Kanggé nyingkiraken tentara Sekutu lan NICA saking ngriku, bangsa Indonesia kepeksa kécalan Letnan Kolonèl Isdiman, Komandan Resimèn Banyumas, ingkang gugur ing salebetipun paprangan.

Sedinten sadèrèngipun kedadosan punika, ing Ambarawa ugi sampun wonten campuhyuda antawisipun rakyat lan wadya Sekutu saha NICA. Kedadosaning perang wonten ing saurutipun ril sepur ing tengah-tengahipun kitha Ambarawa. Rakyat mapan wonten ing salèring ril sepur, Sekutu lan NICA manggèn wonten ing tangsi-tangsi ing sakidulipun ril sepur.

Sareng Letnan Kolonèl Isdiman gugur, Kolonèl Sudirman, Panglima Divisi Banyumas, rawuh ing papan palagan ing Ambarawa. Rawhipun Kolonèl Sudirman saged mulihaken semangat saha gregetipun pasukan Indonesia. Kolonèl Sudirman nglempakaken para komandan sektor. Sasampunipunparing dhawuh ing saprayoginipun, punapa déné malih bantuan saking Ngayogyakarta, Surakarta, Salatiga, Purwakerta, Semarang, lan sapiturutipun sami dhateng, tentara Sekutu lan NICA dipun serang.

Ngadhèpi seranganipun pasukan Indonesia punika. Sekutu ngedalaken tawanan Jepang kapurih mbiyantu. Sekutu sawadyabalanipun, kanthi numpak tank-tankipun, nusup mlebet saking wingking ing wewengkonipun pasukan Indonesia. Pasukan Indonesia mundur dhateng sanjawining kitha Ambarawa. Wonten ing ngriku pasukan Indonesia tata-tata, cecawis anggènipun badhé nggecak Sekutu malih.

Kala wulan Désember taun 1945, salebetipun sekawan dinten sekawan dalu, pasukan Indonesia pindhani banthèng ketaton, ngamuk punggung nggecak perang mengsah wadya bala Sekutu lan NICA. Tangsinipun Sekutu dipun obrak-abrik. Sekutu lan NICA mlajeng mundur wangsul dhateng Semarang.

Minangka pengémut-émot sigrak saha siyaganipun bangsa Indonesia anggènipun nggegegi kamardikanipun, ing Ambarawa lajeng dipun degi monumèn, kawastanan Monumèn Palagan Ambarawa. Monumèn Palagan Ambarawa dados tenger tékadipun bangsa Indonesia: sadumuk bathuk sanyari bumi, nadyan namung sapecak, bumi wutah rah punika kedah dipun tohi pecahing dhadha wutahing ludira.

B. Wangsulana kang patitis!

1. Généya tekané pasukan Sekutu sekawit ditampa kanthi rasa bungah déning rakyat Semarang?
2. Apa sing banjur njalari mrekitiké atiné bangsa Indonesia?
3. Létnan Kolonèl Isdiman kuwi sapa?
4. Priyé carané Kolonèl Sudirman nggecak sarta nyingkiraké Sekutu lan NICA saka Ambarawa?
5. Priyé sesantine bangsa Indonesia tumrap kamardikan lan tanah wutah getihé?

C. Wacanen kang patitis!

1. a. Kolonèl Sudirman ngendika, "Prakara iki ora kena disangga ènthèng."
b. Kolonèl Sudirman ngendika manawa prakara iki ora kena disangga ènthèng.
2. a. Rustam kandha, "Minggu ngarep mengko aku sakanca arep piknik menyang Bandhungan, mampir ing Ambarawa."

- b. Rustam kandha manawa minggu ngarep mengko dhè-wèké sakanca arep piknik menyang Bandhungan, mampir ing Ambarawa.
3. a. Bapak ngendika, "Sésuk Eyang arep tindak réné."
b. Bapak ngendika manawa sésuk Eyang arep tindak réné.
4. a. Ibu ndangu, "Apa kowé weruh lungané adhimu?"
b. Ibu ndangu apa aku weruh lungané adhiku.
5. a. Aku matur, "Kula boten sumerep."
b. Aku matur manawa aku ora weruh.

[. Tuladha

Kathah kusumaning bangsa ingkang gugur wonten ing madyaning palagan.

Palagan tembungé liya payudan, pabaratan, rananggana, pa-prangan.

A. *Tembung-tembung sing cap-capané kandel ing ngisor iki terangna tegesé, kaya tuladha ing dhuwur!*

1. Ebahing pang ingkang katiyup ing **samirana**, ésthanipun kados tangan angawé-awé.
2. Ing palagan prasasat banjir **ludira**.
3. Kénging jemparinging mengsah, Patih Sekipu pejah sakala, njrebabah ndhepani **bantala**.
4. Guguripun Létnan Kolonèl Isdiman dadosa **tepa palupi** tumrap para mudha, bilih tanah wutah rah punika pantes dipun labeti pecahing jaja wutahing ludira.
5. Lelabetanipun Jéndral Sudirman pantes tinulad **sinudar-sana**.

B. *Tembung-tembung ing ngisor iki gawénen ukara sing luwest!*

1. pralaya	7. ngucirèng ayuda
2. nulad	8. tinggal glanggang colong playu
3. pangéling-éling	9. baris pendhem
4. siyaga	10. ngongasaké kuwanèné
5. mrekitik atiné	
6. prang tandhing	

Katrangan

Tetenger √ , jenengé pada pangkat.

Pada pangkat mono, kaya kang kacetha ing tuladha, gunané kanggo:

- a. ngelet-eleti angka Jawa supaya ora cawuh karo tulisan utawa tembung liyané
- b. ngelet-eleti ukara karo pratélan kang diandharaké
- c. ngelet-eleti crita karo ukara kang sipaté nirokaké

V. Tuladha

1. Ukara panantang : Majua bareng, aja maju ijèn-ijèn!
2. Ukara ipat-ipat : Dadia banyu emoh nyawuk, dadia godhong emoh nyuwèk!

A. *Gawéa ukara panantang, sing isiné nantang*

1. gelut
2. bal-balan
3. apik-apikan biji
4. balapan mlayu
5. perang

B. *Gawéa ukara ipat-ipat sing surasané*

1. emoh tepung
2. emoh ngidak omahé
3. emoh ngaku sedulur
4. emoh mangan segané
5. emoh kanggonan bandhané

VI. Wacanen kang patitis!

Saka Kréta

Sumamburat jagat candhikala abang ing embun-embunanku
playuning umur kabur ing ulegan angin
nuli lerem atiku ing gigiré gumuk tuwa
nalika tuter jejeritan ing tikungan

lerem tresnaku ing gigiré gumuk
kuburan cethèk paleremané prajurit mati

jiwa kang sinèrèt dening napsu perang
o, adoh banget kacèkè lan candhi pangimpèn
urip nandhang cidra adiling jaman

keprungu swara ombak nyempyok karang
swarané jantung manungsa nampa timbalan
ibu pertiwi ngajab rilaning putra labuh negara
o, yagéne dina budhalku tinangguhaké
katentreman necep getiring gunung gamping
sinandhing prawan désa lencir kuning

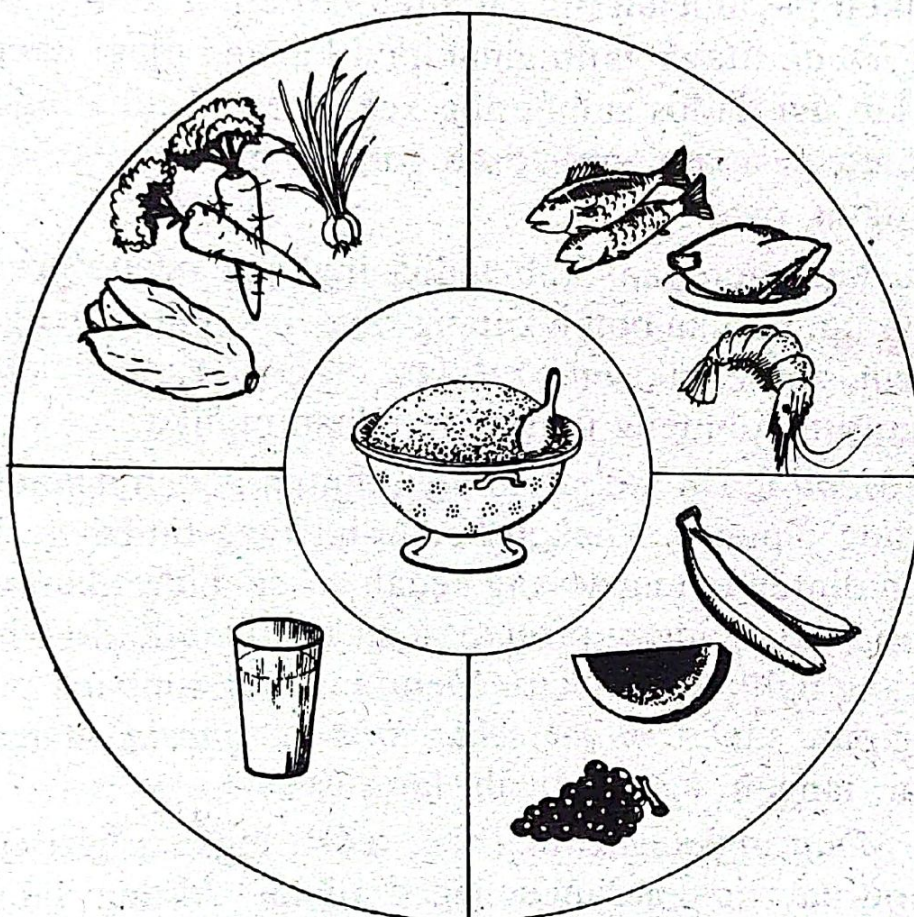
dhuh, ibu kang kekembeng ing cangkem lawang
dhuh, bapa kang mèsèm èsem peksan
iki suyuding putra saka kréta
budhalé prajurit maju perang
ngrebut kamardikan lan prikamanungsan

(Anie Sumarno, *Jaya Baya* 16 Pebruari 1964,
GURITAN, Suripan Sadi Hutomo)

Wulangan ka-10

I. A. Wacanen batin!

Tedha Ingang Munpangati

Tiyang gesang saben dinten kedah nedha. Ingang saé nedha punika sedinten kaping tiga, inggih punika énjing, siyang, lan dalu. Tiyang nedha boten namung waton tuwuk. Tedha inggang dipun tedha kedah maédahi tumrap kesarasani-pun, kedah maédahi tumrap kabetahaning gesang. Tedha inggang munpangati tumrap kabetahanipun tiyang gesang punika tedha inggang ngandhut sarining tetedhan. Tembungipun sanès tedha inggang ngandhut *gizi*. Wondéné tedha inggang *bergizi* punika tedha inggang ngandhut zat *protein*, *hidrat karbon*, *lemak* utawi *gajih*, *vitamin*, lan *mineral* inggang dados kabetahaning badan.

Tedha ingkang ngandhut *protein* upaminipun daging sawarnining daging, tahu, témpé, tigan, lan susu. *Protein* maka-ten ginanipun kanggé njagi amrih tuwuhipun badan saged saé. Laré ingkang kekirangan *protein* tuwuhipun kunthet, boten saged énggal ageng.

Tedha ingkang ngandhut *hidrat karbon* upaminipun wos, jagung, kenthang, uwi, trigu, gendhis, lan woh-wohan. *Protein* punika ginanipun nuwuhaken kekiyataning badan, kanggé nindakaken padamelan ing sadinten-dinten. Tedha ingkang ngandhut *lemak* utawi gajih ginanipun kanggé njagi tuwuhipun badan lan ugi dados sumbering kekiyatan. Tedha ingkang ngandhut lemak upaminipun lisah gorèng, mertéga, kéju, gajih, lan kuninging tigan.

Perlu kasumerepan bilih tedha ingkang ngandhut sumbering kekiyatan punika boten kétang sakedhik tentu ugi ngandhut zat *protein*, zat lemak, *mineral*, lan vitamin. Kathah sekedhikipun gumantung dhateng jinising tetedhan punika.

Menu utawi tedha sadinten-dinten kedah ngandhut zat-zat ingkang dipun betahaken badan ingkang timbang. Tegesipun, saben dinten tiyang gesang kedah angsal hidrat karbon ingkang cekap, kedah angsal *protein*, lemak, mineral, vitamin, lan toya ingkang ugi kedah cekap. *Menu* ingkang timbang punika tembungipun sanès *empat sehat lima sempurna*, inggih punika: sekul, janganan, lawuh, buah, lan susu.

Menu ingkang kirang saé, tedha ingkang gizinipun kirang sampurna, dangu-dangu saged njalari kirang sampurnaning tuwuhipun badan, lan ugi njalari badan dados ringkih, gampang kambah ing sesakit. Upaminipun:

1. Kekirangan *protein*, utawi kekirangan *protein* lan *hidrat karbon* saged njalari sakit *busung lapar*.
2. Kekirangan vitamin A saged njalari mripat risak.
3. Kekirangan vitamin B1 saged njalari sakit bèri-bèri.
4. Kekirangan yodium saged njalari sakit gondhok.
5. Kekirangan zat kapur (*calcium*) saged njalari kirang saéning tuwuhipun balung lan untu.
6. Kekirangan zat hidrat karbon saged njalari kirang kekiyatan.

B. Wangsulana kang patitis!

1. Wong mangan mono beciké sedina ping pira? Kapan wayahé?
2. Wong mangan ora mung angger wareg. Apa sababé?
3. Kajaba banyu, mineral, lan vitamin, wong urip butuh apa baé?
4. Menu sing becik kuwi sing kepriyé?
5. Coba aranana sawetara lelara sing jalarané kekurangan vitamin!

C. Wacanen kang patitis, tembung sing cap-capané kandel kedalna sing trep!

1. Tedha ingkang **munpangati** punika tedha ingkang ngandhut sarining tetedhan, vitamin, mineral, lan toya ingkang dados kabetahanipun tiyang gesang.
2. **Fakir** miskin lan tetiyang jompo, gesangipun dados tanggelanipun pamaréntah.
3. **Kafilah** punika kèndel, ngaso wonten ing sangandhapipun wit kurma.
4. Sasédanipun Kanjeng Nabi Muhammad saw, panyebaripun agami Islam ing tanah Arab dipun lajengaken dèning para **kalifah**.
5. **Takwa** dhateng Gusti Inkang Maha Kuwaos tegesipun nindakaken dhawuhipun Gusti Inkang Maha Kuwaos lan nyingkiri ingkang dados awisan-Ipun.

II. Tuladha

Kowé kuwi diprecaya njaga kok malah ngrusak barang sing kojaga; kuwi jenengé **palang mangan tandur**.

Mara saloka-saloka ing ngisor iki terangna kaya tuladha ing ndhuwur!

1. Bebek mungsuh mliwis.
2. Iwak kalebu ing wuwu.
3. Emprit abuntut bedhug.
4. Anak polah bapa kepradhah.

5. Kebo mutung ing pasangan.
6. Kebo lumumpat ing palang.
7. Kebo kabotan sungu.
8. Gajah ngidak rapah.
9. Kethèk saranggon.
10. Belo mèlu seton.

III. Tuladha

- a. Wong (pangan) kuwi ora mung angger wareg.
Wong **mangan** kuwi ora mung angger wareg.
  - b. Témpéné (pangan) kucing.
Témpéné **dipangan** kucing.
- A. *Tembung-tembung sing ana ing sajroning kurung ing ngisor iki rimbagen cocog karo ukarané!*
1. (pangan) dhisik sing wareg, mengko ana ing dalan ora susah jajan!
  2. Yu Rati dodol (pangan) warna-werna.
  3. Sri, iki lho dakngèngèhi jenang sungsum, (pangan)!
  4. Ngèngèhanmu salak sing ana kéné mau apa wis (pangan), Sur?
  5. Kowé kok (pangan) baé ta, Dar; jajal étungen, sekésuk iki mau wis ping pira olèhmu (pangan)!
  6. Seminggu sepisan Wati (timbang) awaké, kepéngin ngerti boboté suda, popog, apa mundhak.
  7. Coba, beras iki (timbang) sepisan engkas!
  8. Bulik mundhut (timbang) bayi.
  9. Sesantiné bangsa Indonesia: aluwung mati (timbang) di-jajah ing bangsa liya.
  10. Prakara kuwi (timbang) ana ing kowé, sing arep nglakoni.
- B. *Tembung-tembung ing ngisor iki gawénen ukara sing luwes!*
1. maédahi	6. kabutuhan
2. paédahé	7. dibutuhaké
3. ora paédah	8. tambel butuh
4. nuwuhaké	9. njalari
5. tanem tuwuh	10. jalaran

IV. Gawéa karangan ringkes bab vitamin!

Sing klebu isining karanganmu upamané: werna-wernaning vitamin, bahan pangan apa sing ngandhut vitamin-vitamin kuwi, lelara-lelara sing tuwuhé jalaran kekurangan vitamin, lan sapanunggalané.

V. Pacelathon iki owahana nganggo basa krama lugu!

Vitamin

- Wira : Dhi, kabaré anaké Dhik Drema sing nomer 2 mripaté lamur, napa enggih?
- Krama : Leres, Kang. Dhèk wingi kula ketemu Dhik Drema kalih anaké wangsul seking Puskesmas. Criyosé mentas mriksakaké mripaté anaké niku.
Lha dika mireng seking sinten, Kang.
- Wira : Kirangan nika wau. Kula mung krungu grenengé bocah-bocah dha dolan teng perondhan nika wau. Jan-jané lara kaya ngoten niku jalarané napa ta, Dhi?
- Krama : Néki criyosé Dhik Drema, criyosé Pak Dhokter merga kurang vitamin A. Napa ngoten napa priipun.
- Wira : O, enggih. Kelingan kula saniki. Kula empun tau maca teng nggèn buku Kejar Paket A, wong mangan ngoten boten kena mung angger wareg. Pangan sing dipangan kudu bergizi. Napa sing dikarepaké vitamin niku nggih gizi niku ta, Dhi?
- Krama : O, bènten, Kang. Tedhi sing bergizi niku tedhi sing ngandhut jat-jat sing dibutuhaké awaké manungsa, klebu vitamin niku.
- Wira : Dhi, dika wau kok kandha nèki anaké Dhik Drema kekurangan vitamin A. Jan-jané vitamin niku ènten werni pinten ta, Dhi?
- Krama : Kathah, Kang. Ning kula nggih boten apal. Sing kula kelingan upamané vitamin A, vitamin B1, vitamin C, vitamin D, lan vitamin E.
- Wira : Vitamin semonten kathahé niku nggih guna kabèh, Dhi?
- Krama : Sedanten guna, Kang. Yèn kekurangan vitamin-vitamin niku bakal gampang kecandhak ing lelara.

Upamané niku wau, yèn kekurangan vitamin A mripat gampang cacad, yèn kekurangan vitamin B1 saged bèri-bèri, yèn kekurangan vitamin C gampang lumpangen, lan sapituruté.

Wira : Wah, nèk ngoten wong mangan boten kena mung angger wareg nggih, Dhi. Pancèn bener wong mangan niku kudu nggatekaké pangané niku wau. Pangané kudu bergizi.

Krama : Enggih, Kang; yèn kepéngin waras, pangan sing padha dipangan niki kudu bergizi.

VI. Pethikan ing ngisor iki tembangna bebarengan, yèn ana tembung sing kowé durung ngerti tegesé suwunna priksa bapak utawa ibu gurumu, utawa golèkana ana ing bausastra!

Sinom

1. Nulada laku utama,
tumraping wong tanah Jawi,
wong agung ing Ngèksiganda,
Panembahan Sénapati,
kepati amarsudi,
sudaning hawa lan nepsu,
pinesu tapa brata,
tanapi ing siyang ratri,
amemangun karyénak tyasing sasama.
2. Samangsané pasamuwan,
memangun marta martani,
sinambi ing saben mangsa,
kala kalaning asepi,
lelana tèki-tèki,
nggayuh geyonganing kayun,
kayungyun eninging tyas,
sanityasa pinrihatin,
puguh panggah cegah dhahar lawan néndra.

3. Saben méndra saking wisma,
lelana laladan sepi,
ngingsep sepuhing sopana,
mrih pana pranawèng kapti,
tistising tyas marsudi,
mardawaning budya tulus,
mesu rèh kasudarman,
nèng tepining jalanidhi,
sruning brata ketaman wahyu dyatmika.

4. Wikan wengkoning samodra,
kèderan wus dèn ideri,
kinemat kamot ing driya,
rinegem sagegem dadi,
dumadya angratoni,
nenggih Kanjeng Ratu Kidul,
ndedel nggayuh gegana,
umara marak maripih,
sor prabawa lan wong agung Ngèksiganda.

.....

(Wedhatama, KGPA A MN IV)

Kapustakan

Garan Pangracikipun Buku Kridha Basa SMP

- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen, Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers Maatschappij N.V.
- Prawito Atmodjo, S. 1987. *Bausastra Jawa*. Surabaya: Yayasan "Djojo Bojo".
- Kementerian "Pengadjaran, Pendidikan dan Keboedajaan" 1946. *Karti Basa*. Djakarta: Kementerian "Pengadjaran, Pendidikan dan Keboedajaan".
- Poerbatjaraka, R.M.Ng. Prof. Dr. 1964. *Kapustakan Djawi*. Djakarta: Penerbit Djambatan
- Ras, J.J. Dr. 1985. *Bunga Rampai Sastra Jawa Mutakhir*. Jakarta: Grafitipers.
- Suripan Sadi Hutomo 1985. *Guritan Antologi Puisi Jawa Modern (1940 – 1980)*. Jakarta: PN Balai Pustaka
- Bagian Bahasa Djawatan Keboedajaan Kementerian P.P.K 1958. *Medan Bahasa Basa Djawi Nomer 11 Taun III*. Djakarta: Bagian Bahasa Djawatan Keboedajaan Kementerian P.P.K.
- Hadiwidjana, Ki. 1953. *Sastra Gita Witjara Djilid 1*. Jogjakarta: Dwidaja.
- Dalil Prawirodiharjo. *Paribasan*. Jogjakarta: Penerbit Spring.
- Padmosoekotjo, S. 1953. *Ngèngrèngan Kasusastran Djawa*. Jogjakarta: Penerbit Soejadi.
- Padmosoekotjo, S. 1967. *Sariné Basa Djawa*. Djakarta: PN Balai Pustaka.
- Poedjowardojo, S dan Hadidjaja, T. 1958. *Petikan Mantja Warna*. Bandung, Djakarta: Penerbit "Ganaco" N.V.
- Prawirodihardjo, S. 1957. *Burat Sari*. Djakarta: N.V. Harapan Masa.